

František Šmahel

HUSITSKÁ REVOLUCE

II / Země vymknutá
z kloubů

Husitská revoluce II

Země vymknutá z kloubů

František Šmahel

Na přebalu Jan Žižka v čele božích bojovníků. Dřevořez z Konáčova
překladu České kroniky Eneáše Silvia Piccolominiho z roku 1510.

Publikace využila databázi Czech Medieval Sources online,
kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ
(<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Aktuální vydání vzniklo ve spolupráci s Filosofickým ústavem AV ČR.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz

Praha 2024

Odborná redakce Robert Novotný

Obrazová příloha Robert Novotný

Redakce Dita Kříšťanová

Jazyková korektura Josef Lesák

Rejstřík Josef Lesák

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první elektronické, odpovídá třetímu tištěnému vydání

© Univerzita Karlova, 2024

Text © František Šmahel, 2024

Photography © 2024

Archiv Univerzity Karlovy; Bayerische Staatsbibliothek München;

Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztály; Jan Havrda; Husitské muzeum

v Táboře; Knihovna Národního muzea; Museo del Prado Madrid; Muzeum hlavního

města Prahy; Muzeum východních Čech; Louvre, Collection E. de Rothschild;

Národní archiv, Archiv České koruny; Národní knihovna ČR; Národní muzeum -

Historické muzeum; Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen;

Österreichische Nationalbibliothek Wien; Robert Novotný; SOA Kutná Hora;

SOA Litoměřice, Knihovna Biskupství litoměřického; SOA Třeboň; SOkA Jihlava;

SOkA Tábor; SOkA Znojmo; Stift Stams, Stiftsbibliothek; Milan Sýkora; Jaroslav Synek;

Vladimír Šigut; František Šmahel; University Library Edinburgh; Universitätsbibliothek

Heidelberg; University of Oxford; Vojenský historický ústav Praha;

www.hrady-zrceniny.cz, cs.wikipedia.org; wikimedia.org

ISBN 978-80-246-5176-7

ISBN 978-80-246-5245-0 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

6. OD REFORMY K REVOLTĚ	/7
Reformní náběhy v době Karlově: odkaz Milíčovy školy	/7
Zrání českého národa, Matěj z Janova a Betlémská kaple	/28
Zápas o Wyclifa a univerzitní hlasy	/49
Reformní unie pod královou záštitou	/76
Husova vzpoura proti autoritě a počátky kalicha	/102
Konfesní svazy a koalice. Nástup radikálního proudu	/126
Boje o fary, poutě na hory a bouře v Praze	/153
Shrnutí	/178

7. KRONIKA REVOLUČNÍHO VĚKU I:	
ANATOMIE KONFLIKTU	/182
Podzimní mobilizace	/182
Chiliastická kampaň a počátky Tábora	/195
Proti všem: rozpad první křížové výpravy	/217
Boje na jihu a vítězství u Vyšehradu	/241
Proti sobě: pikartská krize	/254
Vznik pražského svazu: zemský sněm v Čáslavi	/269
Druhá křížová výprava a diktatura Jana Želivského	/287
Vladařství Zikmunda Korybuta	/312
Válka Žižkova bratrstva s první „panskou“ jednotou	/336
Úmluvy ve Zdicích a vznik táborsko-sirotčí unie	/362
Shrnutí	/385

8. KRONIKA REVOLUČNÍHO VĚKU II:	
VLÁDA RADIKÁLNÍCH BRATRSTEV	/388
Nástup radikálních bratrstev	/388
Přechod do ofenzívy po vyhnání křížáků od Tachova	/413
Velké „spanilé“ jízdy v letech 1429–1430	/440
Dvojí vítězství husitských Čech: Domažlice a Cheb	/466
Veřejné slyšení v Basileji	/503
Obležení Plzně a porážka polních vojsk u Lipan	/521
Jihlavská kompaktáta	/554
Shrnutí	/585

9. DŮSLEDKY, OHLASY – VÝHLEDY	/590
Domácí Němci a katolíci ve víru revoluce	/590
Každodennost husitských obcí	/617
Chudá církev, prázdná komora a váleční zbohatlíci	/645
Trnitá cesta ke stavovské monarchii	/666
Světla a stíny vítězné reformace	/694
Husitská internacionála	/723
Revoluce před revolucemi, reformace před reformacemi?	/756
Závěrečné shrnutí	/784

Literatura a prameny II.	/786
Seznam zkratk	/918
Seznam map, grafů a tabulek	/924
Seznam vyobrazení	/925
Rejstřík osobních jmen	/931
Rejstřík místních jmen	/949
Rejstřík věcí a pojmů	/964

6. Od reformy k revoltě

*Zhruba šedesát let uplynulo mezi prvními projevy nábožensky opravných snah a revolučním vzplanutím pod korouhvemi kalicha. Z odstupů naší doby se vzdálenost mezi oběma časovými body zkracuje, což někdy vytváří zdání, jako by si Milíč z Kroměříže s Janem Husem a tábory podávali ruce. Dějepisectví české reformace, jež se převážně pohybovalo v silovém poli učených teorií a ideologických programů, k tomu přispělo vytvořením umě-
lých spojnic, po nichž probíhala transmise idejí. Generace, která vstupovala do husitské revoluce, věděla o svých předchůdcích jen pramálo. S výjimkou hrstky učenců, pro něž milíčovské hnutí zůstávalo živým odkazem a dílo Matěje z Janova i vydatným zdrojem inspirace, zrychlený běh událostí smazával povědomí o pozvolném uzrávání reformního hnutí a v dějinné paměti husitského věku vyhrazoval počáteční impuls přelomovým momentům nedávné minulosti. Jestliže v očích domácích i zahraničních katolíků se české země dostaly na scestí zhoubným rozbušením Wyclifova kacířství, mistr Vavřinec z Březové svou Husitskou kroniku započal zavedením kalicha pro laiky. Avšak ani Kronika líčící při tábořských kněží z pera Mikuláše Biskupce z Pelhřimova nepřesáhla ve svém retrospektivním záběru dobu, kdy Hus s Jeronýmem Pražským začali obyvatelům království vykládat pravý smysl zákona božího. Přistoupit na hledisko současníků by znamenalo odseknout kořeny, jež tehdy nebylo vidět a jež se pozdějším historikům podařilo do značné hloubky odhalit. Proto také epopée husitského věku začíná v dávnověku české reformace.*

Reformní náběhy v době Karlově: odkaz Milíčovy školy

V říjnu 1333 se po jedenácti letech vrátil do Prahy následník trůnu Karel Lucemburský. České království nalezl, jak později napsal, ve zbědovaném stavu. Ani slovem se však ve vlastním životopisu nezmínil, že mu líbánky s první chotí Blankou překazily bouře mezi světským a řeholním duchovenstvem, které propukly krátce po jejím příjezdu v červnu následujícího roku. V neděli 24. července 1334 totiž pražští faráři svolali věřící do dvou kostelů, aby je seznámili s bulou papeže Bonifáce VIII. namířenou proti žebravým řádům. Po zhašení svící a za hlaholu zvonů pak faráři vyobcovali místní dominikány, minority i augustiniánské eremity z církve a pod stejným trestem všem Pražanům zakázali se s nimi stýkat. Bratři žebravých řádů tuto pohromu předvíдали, a proto včas shromáždili své příznivce a s ukrytými zbraněmi se vmísili do shromážděných zástupů, aby nejprve slovy a posléze i pěstmi napadli své odpůrce z řad farních „svatokrádců, hýřilů

a klamačů lidí“. Podle vzpomínky jednoho z přímých účastníků „v lidu povstalo pobouření, když jedni podporovali slovy i ranami řeholníky, druzí zase světské kněze. Jedni je bezbožně bili pěstmi, druzí přinášeli kameny, aby je na ně házeli, jiní tasili nože, jiní běželi s meči a kyji jako na lotry“.¹ Bojovné třenice o čtvrtinu příjmů z odkazů a darů, které přičinliví mendikanti získávali na úkor farního duchovenstva, pokračovaly do konce listopadu. Avšak ani smířcí výrok pražského biskupa Jana IV. z Dražic nebylo snadné prosadit. Augustiniánští eremité se mu podřídili až v lednu 1341 a ještě o čtyři roky později světští kněží v Sušici vtrhli s davem do místního kláštera, z něhož vyhnali potlučené mnichy.²

Přibližně rok po bouřích nedaleko Karlova městského paláce papež Benedikt XII. svěřil úřad stálého inkvizitora pražské diecéze dominikánu Havlovi z Jindřichova Hradce. Třebáže přičinlivý Havel v řadě míst narážel na protivenství ze strany farního kléru i samosprávných orgánů (sám se přitom nejméně dvakrát vystavil nebezpečí života), bilance jeho zhruba dvacetiletého úsilí vrhá temný stín i na počátky Karlovy vlády v Čechách. Na základě zlomkovitě dochovaných inkvizičních protokolů lze se značnou pravděpodobností mít za to, že před Havla předstoupilo na čtyři tisíce osob podezřelých z kacířství, z nichž každý dvacátý zemřel na hranici.³ Bez účinné pomoci světského ramene a pražských biskupů či arcibiskupů by hromadná tragédie stovek obětí a tisíců postižených rodin nenabyla tak otřesných rozměrů. Zdá se, že právě tato silná vlna represí fyzicky zlikvidovala aktivní jádro kacířských sekt a rozprášené zbytky valdenských i bekhardů zatlačila do hluboké ilegality. Stačilo pak, aby pražští arcibiskupové počínaje Arnoštem z Pardubic občasnými výnosy a postihy nedovolovali kacířům pozdvihnout hlavu. Tím si lze rovněž vysvětlit, proč zejména valdenství zůstalo na dlouhá desetiletí svázáno s rodinným prostředím bývalých německých kolonistů.⁴

V konfrontaci se zjevnými rozpory uvnitř českého duchovenstva a s vytrvalým pronásledováním sektářů se počínající hnutí tzv. nové zbožnosti (*devotio moderna*) jeví jako útěk do věže ze slonové kosti. Je až k nevíře, kolik úsilí bylo již vynaloženo, aby se toto chimérické hnutí bez společenského apelu mohlo stát spolu s raným humanismem prazdrojem české reformace.⁵

1) Petr Žitavský, Kronika zbraslavská, ed. Emler FRB IV, s. 320–321, citace podle překladu J. V. Nováka ve Výboru 1957, s. 241. O konfliktu Patschovsky 1975, s. 59–60 a Kadlec 1985, s. 38–39 (s chybným datem podle poznámky vydavatele).

2) O incidentu v Sušici Hemmerle 1978, s. 185. K starším olomouckým rozepřím přihlédl Marin 2017, s. 139–149, podle něhož však nešlo o permanentně konfliktní vztah.

3) Údaje o inkvizitoru Havlovi rozmnožil Patschovsky 1975, srov. zvl. s. 27–28, počet jeho obětí odhadl rovněž Patschovsky 1979, s. 18–24, jehož celkový údaj jsem snížil o desetinu vyslýchaných svědků. Nejnověji o Havlovi Soukup 2010a, s. 156. K lokalizaci některých vesnic Hledíková 1990, s. 195–198.

4) Karlův podíl na masové exekuci utlumil Spěváček 1979, s. 498–499 poukazem na rozvážnost obou arcibiskupů z doby jeho vlády. Vše se začalo jevit v jiném světle po uveřejnění registáře k dějinám inkvizice od počátku pontifikátu Arnošta z Pardubic (viz Patschovsky 1979, s. 123–127). Karel IV. nepolevil v podpoře inkviziční ostrahy proti kacířům ani později. Dokládají to jeho výnosy proti bekyním a beghardům, které vydal roku 1369 v Luce. Více k tomu Tönsing 1989, s. 285–311.

5) Nejdále v tomto ohledu zašel Winter 1964, kap. I–II, v menším rozsahu se však nekritické přístupy k české variantě *devotio moderna* objevují též u jiných autorů. Srov. k tomu výše hlavu V, kde v pozn. 30 odkazy na literaturu.

Rodový znak biskupa Jana IV. z Dražic na dlaždici z klášterního kostela v Roudnici nad Labem, který založil

Jistě ne náhodou se i v českých zemích vnitřní christianizace začala častěji vynořovat v klášterní samotě dvou tří řádů než v rušném prostředí světského duchovenstva. Statuta roudnických kanovníků sv. Augustina, která posloužila jako vzor všem pozdějším kanoniím tohoto řádu v zemích České koruny a zčásti i jinde, nebyla svými individualistickými novotami a důrazem na sebevzdělání takovým průlomem do přežilých zvyklostí, jak se dříve soudilo. Totéž zřejmě platí i pro jinak pozoruhodnou klauzuli zakladatele Jana IV. z Dražic, podle níž byl roudnický konvent vyhrazen pouze příslušníkům českého „jazyka“ po otci i matce. Jazykově národnostní uzavřenost roudnické kanonie, pokud se vůbec uskutečnila, trvala nanejvýš pouhých patnáct let, neboť roku 1349 papež Klement VI. na žádost Karla IV. původní předpis zrušil. Obliba, které se augustiniánští kanovníci těšili u Karla IV. i arcibiskupa Arnošta z Pardubic, vylučuje možnost, že by jejich náboženský nonkonformismus přesahoval do polohy proticírkevní kritiky. Pokud by však právě v roudnické kanonii vznikly dílčí staročeské překlady biblických knih nebo latinsko-české slovníky, bylo by to postačující satisfakcí zakořeněné představy o kulturním působení tohoto řádu v našich zemích.⁶

6) O počátcích kláštera augustiniánských kanovníků v Roudnici Kadlec 1981b, s. 65–86, kde starší literatura.

Mnohem starším kulturním střediskem byl konvent augustiniánských eremitů u sv. Tomáše na Menším Městě pražském s generálním studiem a bohatou knihovnou. Některé specifické rysy augustinianismu první poloviny 14. století (učená askeze, stoická morálka apod.) budí zdání o jeho vnitřním sepětí s raným italským humanismem, jenž byl v pojetí řady badatelů omezen na nábožensko-meditativní složku. V českých poměrech podporují tuto redukci úzké vazby předního dvorského intelektuála, biskupa a kancléře Jana ze Středy k řádu augustiniánských eremitů a k jeho učeným představitelům. Jestliže odhlédneme od Janovy záliby v módní stylistice italského střihu, nezůstane z jeho díla takřka nic, co by souznělo s podstatou florentského a jiného humanismu či co by předznamenávalo společensky angažovanou církevní kritiku pozdější české reformace. Ostatně také nejen augustiniánští eremité, ale i kartuziáni, další pěstitelé hloubavé knižní vzdělanosti, se ve všech rozhodujících momentech obraceli k domácímu reformnímu hnutí zády a jejich kláštery byly hned v počáteční fázi revoluce vypáleny.⁷

Ve srovnání s kulturním významem, který se přikládá augustiniánským řeholím, ustupují do pozadí zejména dominikáni z pražského konventu od sv. Klimenta, což je do jisté míry zaviněno nedochováním soupisu jejich knižní kolekce. Podle analogií z jiných velkých měst, např. slezské Vratislavi, lze usuzovat, že i v pražském kulturním centru dominikáni hráli významnější roli, než se zatím soudí. Stranou duchovního dění však nezůstávali ani příslušníci některých jiných řádů. Vůbec nejrozšířenějším dílem spjatým s hnutím nové zbožnosti bylo Granátové jablko (*Malogranatum*), kontemplativní pojednání ve formě dialogu o třech stupních vedoucích člověka ke Kristu. Sto padesát dochovaných rukopisů, nepočítaje v to překlady do staré holandštiny a němčiny (nikoli však češtiny!), nade vši pochybnost dokládá, že tento převážně kompilativní spis anonymního autora z poloviny 14. století rezonoval s širším snažením o zvnitřnění víry v klášterním prostředí. S laickým hnutím obdobného směru nemělo přitom *Malogranatum* nic společného a přímo programově se vyhýbalo všem ožehavým otázkám ze světštlé církve. Následování Krista (*imitatio Christi*) bylo v tomto pojetí výlučně individuální záležitostí a snad jen zmnožením stejně smýšlejících jedinců mohlo nabýt povahy obrodného apelu v rámci některých řádových komunit. Na druhé

Bez znalosti této studie k roudnickému konventu též Gerwing 1986, s. 81–84, k odvolání národnostní podmínky přijetí Graus 1980, s. 94, pozn. 55 a Hledíková 1992, s. 148–150. Vznik staročeského překladu bible spojil s roudnickou kanonií Freitinger 1987, s. 81–86, který podle mého soudu kulturní význam tohoto střediska přecenil. V tamější knihovně lze totiž doložit jen velmi stručné poznámky a fragmenty v češtině (k tomu Ebersonová in: Dragoun/L. Doležalová/Ebersonová 2015, s. 68–69). Také ve statutech, jež záslužně vydala Ebersonová 2021, lze o samostudiu a půjčování knih nalézt jen drobné zmínky (viz s. 136, 148, 166).

7) Středověké dějiny augustiniánského kláštera u sv. Tomáše všestranně vypsál Kadlec 1985. Ke sporné otázce raně humanistického okruhu Jana ze Středy viz Ludvíkovský, in: Antika 1978, s. 127–140. Vidmanová 1980a, s. 224–235 naopak označila Janův protohumanismus za optický klam, silně kritické stanovisko k němu zaujal i Seibt 1988, s. 9–12, vyváženěji k tomu Šmahel 2009b. K pražským kartuziánům srov. zejména Ohlbaum 1943.

straně však *Malogranatum* znamenalo výrazný posun ke spirituálnímu prožitku eucharistie a k požadavku jejího častého přijímání.⁸

Povýšením na arcibiskupství a Karlovým vstupem na římský trůn se Praha během krátké doby povznesla mezi přední evropská velkoměsta. Lesk královské i arcibiskupské rezidenci dodávaly nejen početné paláce, ale i nově založené církevní instituce včetně několika klášterů přísných řeholí na Novém Městě pražském.⁹ Nejvíce vzruchu a postupem času i mnohostranných duchovních impulsů české metropoli přineslo založení první univerzity na sever od Alp a na východ od Paříže. Karel nebyl jen mužem smělych projektů. Mnohé z toho, co si předsevzal, krok za krokem uskutečňoval, a to často v předstihu a se smyslem pro praktické otázky. Jeho záměr zřídit v Praze vysoké učení včetně bohoslovecké fakulty vyžadoval nejen překonat překážky na papežském dvoře, ale i zajistit univerzitě institucionálně-ekonomickou bázi. Jak bylo jeho pravidlem, Karel i v tomto případě přenesl hlavní část výdajů na církev, čímž další díl majetku „mrtvé ruky“ obracel na veřejně prospěšné cíle. Využít pro teologickou fakultu, jež měla dodat novému vysokému učení autoritativní zvuk, početných pražských klášterů a jejich škol se nabízelo samo sebou. Již v roce 1347 generální kapitula dominikánského řádu na Karlovu žádost propůjčila pražské škole při konventu u sv. Klimenta privilegium generálního studia. Do té doby bylo v českých zemích jen jediné generální studium, a to při konventu augustiniánských eremitů u sv. Tomáše. Nejspíše ještě před založením univerzity se Karlovi podařilo zajistit generální studium i kvetoucí škole pro řádový dorost menších bratří (minoritů) sv. Františka v pražském klášteře u sv. Jakuba. Záhy po roce 1348, kdy nová univerzitní obec dostala své výsadní listiny, dalo souhlas se založením generálního studia v Praze i nejvyšší shromáždění opatů cisterciáckého řádu, k uskutečnění tohoto záměru však došlo až v polovině sedmdesátých let. Konečně roku 1379 vzniklo generální studium i pro příslušnou karmelitánskou provincii při konventu P. Marie Sněžné na Novém Městě pražském.¹⁰

Úzké propojení vysokého učení s řeholními školními ústavy nebylo přitom pražskou zvláštností. Zatímco v počátečním období teologické fakulty spočívala výuka na řádových doktorech, později vzrostla role řádných profesorů z řad světského duchovenstva, takže pouze v případě dominikánského generálního studia došlo roku 1383 k formální inkorporaci do univerzitního svazku. Z toho mimo

8) Rozbor díla s obsažným uvedením do soudobých duchovních proudů v českých zemích podal Gerwing 1986, kde další literatura. K jeho dataci Krmíčková 1996, k otázce častého přijímání eucharistie v *Malogranatum* Krmíčková 1996a. Za zprostředkující článek mezi mystickým hnutím a pražskou reformací označil *Malogranatum* Marin 2017, s. 345.

9) Vztah Karla IV. k církvi zdařile postihla Hledíková 1984c. Zde také na s. 143–145 o Karlových fundacích církevních institucí v Praze i jinde. V širším rámci pojednal o Karlově církevní politice Loshner 1985. Literaturu k jubileu 1978 kriticky shrnul Moraw 1982, srov. zvl. s. 268–269. Nejnovější stav bádání zachycují statě z různých oblastí Karlova působení v katalogu výstavy *Císař Karel IV. 1316–2016*, ed. Fajt/Hörsch 2016.

10) K založení pražské univerzity Boháček 1965, s. 5–31, Melanová/Kubová 1984, s. 217–230, Moraw 1986b, s. 22–36, Svatoš 1995 a Šmahel 2016, s. 13–42 (kritické reflexe k počátkům Karlovy univerzity). O přehled řeholních generálních studií při Karlově univerzitě se zasloužil Kadlec 1966, s. 63–108, k výuce na teologické fakultě srov. Kadlec 1995.

jiné plyne, že spory o koleje, akademické funkce a peněžité sbírky se řeholních profesorů a studentů přímo nedotýkaly a že vedle dvou univerzitních korporací (třířadová univerzita a samostatného právníckého učení) měly reformní a protireformní proudy svou základnu i v generálních studiích. Čím více se domácí opravné hnutí radikalizovalo, tím více se obrodné projevy za zdmi klášterů podřizovaly potřebám boje za církevní pravověří.¹¹

Každé generální studium mělo vlastní doktrinní profil, což spolu s individuálními postoji prvních profesorů teologie, kteří nabyli vzdělání na italských a francouzských univerzitách, vnášelo do pražského učeného světa názorovou pestrost. Dominikán Jan z Dambachu (1288–1372) byl žákem i přítelem porýnských mystiků Mistra Ekharta a Jana Taulera. Za svého krátkého působení v Praze stačil pro Karla IV. sepsat exhortaci o neblahých účincích interdiktů. Jan Moravec, jemuž se na Karlovu žádost dostalo roku 1348 doktorského titulu prostřednictvím papežské buly (těmto mimořádným profesorům se hanlivě přezdívalo *doctores bullati*), působil na fakultě pět let a nejspíše se vedle diplomatických misí zabýval překladatelskou činností. Mimo jiné je mu přičítán podíl na Staročeském pasionálu. Z dominikánských lektorů a profesorů si v pozdějším období širší věhlas získal Mikuláš Biceps († 1389), důvěrník arcibiskupa Jana z Jenštejna. Poslušnost církvi byla Bicepsovi nadevše, a proto není divu, že mu byly trnem v oku všechny reformní snahy, které se obracely proti jeho řádu. Biceps byl scholastikem velkého rozhledu, jenž svou argumentační britkost jako první z domácích učenců vyzkoušel na u nás ještě neznámém učení oxfordského reformátora Jana Wyclifa. Učené obrany každodenního přijímání svátosti oltářní úzce spojily s Jenštejnovým kruhem dominikána Jindřicha ze saského Bitterfeldu († kolem 1406), jenž záhy po příchodu do Prahy v roce 1386 ve svém výkladu Sentencí Petra Lombarda nepřímou podporou Matěje z Janova obhajobou požadavku častého přijímání laiků. Roku 1391 Bitterfeld zašel ještě dále, když v determinaci na toto téma (*De crebra communione*) mimo jiné vyslovil mínění, že utrakvismus není výsadou prelátů a kněží a že nutně nevyžaduje ani u laiků sexuální zdrženlivost nebo střídmost v jídle. Je mu třeba přičíst ke cti, že se za arcibiskupa postavil i v polemice proti odpustkové kampani v jubilejním roce 1393, kdy se již konflikt s králem Václavem IV. blížil svému vrcholu.¹²

Z cizích studií byl Karlem povolán do Prahy též minorita Vojtěch (Albert) Bludův († po 1359), původem z českého panského rodu, jenž při jedné disputaci

11) Pokud však jde o právníckou univerzitu (k ní objeveně Moraw 1986, s. 439–486), třeba dodat, že její učitelský sbor (viz Zelený/Kadlec 1978, s. 61–106) a do značné míry i studentstvo byly čelními exponenty arcibiskupova i králova dvora, takže až na ojedinělé výjimky tato univerzitní obec byla baštou protireformních a protihusitských postojů.

12) K většině osob spjatých s pražskou univerzitou čtenář nalezne životopisné údaje a výčet literární pozůstalosti v dílech Josefa Tříšky. Vyplatí se první orientace v jeho Životopisném slovníku (Tříška 1981). K Janu z Dambachu stručně Kadlec 1966, s. 66–68, kde též o Janu Moravcovi. O Mikulášovi Bicepsovi srov. Stein 1928 a Spunár 1985, s. 49–51 (literární pozůstalost). Jindřichovi z Bitterfeldu věnoval pozornost Koudelka 1953, s. 5–65, dále Gerwing 1986, s. 99–101 a Gerwing 2005, jeho eucharistické spisy vydal a vyložil Černuška 2009.

v říjnu 1355 vyhlásil, že do dvaceti let se na svět dostaví Antikrist. Více než vlastním studiem byl ovlivněn prorockými vizemi, jež byly silně rozšířeny mezi italskými spirituály jeho vlastního řádu. Mezi lektory generálního studia augustiniánských eremitů měl prvořadé postavení Mikuláš z Loun († 1371), nejspíše syn tamějšího německého měšťana Teschla a první profesor pražské teologické fakulty. Jako provinciál byl Mikuláš často na cestách a značnou část svého času věnoval správním záležitostem. Několik jeho dochovaných kázání, byť oficiálního rázu, se nemůže měřit s literární pozůstalostí jeho mladšího kolegy Jana Klenkoka († 1374), jenž ve své funkci inkvizitora olomoucké diecéze sehrál dvojznačnou roli v závěrečné fázi Milíčova procesu.¹³

Císař Karel, jak tomu vše nasvědčuje, byl ve svém nitru hluboce věřícím křesťanem, pro něhož všechna základní mystéria církevní věrouky byla nedotknutelným nejvyšším řádem věčného i pomíjivého světa. Při jeho pronikavé inteligenci nelze vyloučit, že ho čas od času přepadaly trýznivé pochybnosti různého druhu, jeho údělem však bylo vládnout a k tomuto poslání se cítil povolán. Od raného mládí nahlížel do zákulisí vysoké evropské politiky, takže se záhy seznámil s reálnými mechanismy úspěšného mocenského zápasu, v němž účel světil prostředky. Jako kandidát avignonské kurie na římský trůn proti vzpurnému Ludvíku Bavorovi nabyl pověsti „popského krále“, ač zdaleka nebyl poslušným sluhou papežů. Vztahy k církevnímu ústředí byly nedílnou součástí jeho reálné politiky, přičemž krok za krokem upevňoval autonomní majestát své císařské důstojnosti. Dalo by se dokonce říci, že církevní instituce ve vlastním dominiu obratně využíval jako svého nástroje, aniž navenek zeslaboval jejich ustálenou roli či autoritu. Monumentální přestavba Prahy do podoby „druhého Říma“, stejně tak jako okázalé vnější projevy „staré zbožnosti“ včetně kultu ostatků, podporovaly jeho dynasticky profilovanou imperiální ideu, a proto v nich nelze spatřovat jen projev pobožnůstkářské mánie velkého panovníka. Jeho štědrost vůči nově založeným církevním ústavům byla prosta marnotratnosti. Promyšlený výběr řádových domů na Novém Městě pražském ukazuje na to, že mýnil církevní síť metropolitního souměstí doplnit o další řehole přísných náboženských zásad.¹⁴

Za výjimečných okolností poznamenaných ochladnutím vztahů k papežskému stolci Karel neváhal do svého diplomatického arzenálu zařadit i veřejnou kritiku kuriálního fiskalismu a mravního úpadku rozmařilého duchovenstva. Stalo se tak zvláště na říšském sněmu v Mohuči roku 1359, kdy Karel pokáral papežského nuncia a vyzval přítomné preláty k nápravným opatřením v jejich provinciích. I když Karel vzápětí zřetelně naznačil, že sám se nemíní ve věci církevních reforem angažovat, přece jen se vynořuje otázka, zda jeho vystoupení v Mohuči nemělo spojitost s působením vyhlášeného rakouského kazatele Konráda Waldhausera.

13) Vojtěch Bludův nenalezl ještě svého životopisce (k jeho disputaci viz Spunar 1985, s. 49). O Mikuláši Teschlovi z Loun Hemmerle 1978, s. 175–197, k jeho homiletice Kadlec 1973, s. 242–270, který se rovněž zabýval Janem Klenkokem (Kadlec 1985, s. 54–55).

14) Více ke Karlově církevní politice v Čechách i v říši Hledíková 1984c a Loshner 1985, k jeho privátní zbožnosti srov. mimo jiné Machilek 1978.

Podle jedné z více domněnek, které se snaží objasnit počátky Waldhauserovy české misie, Karel podlehl podmanivé výřečnosti tohoto mravokárce již při svém pobytu na vídeňském dvoře v roce 1357. Konrád údajně ochotně přijal císařovo pozvání a hned následujícího roku se vydal na první krátké turné do Prahy. Tomuto výkladu se však staví do cesty vlastní Konrádova *Apologie*, v níž se mimo jiné bránil proti nařčení, že v rozporu s řádovými předpisy převzal správu farního kostela Všech svatých v Litoměřicích. Právoplatnou výjimku (*dispens*) mu prý udělil sám pražský arcibiskup, nehledě na to, že byl pouze držitelem užitku řečeného benefícia. To mu na základě patronátního práva nabídl císař Karel, „ač mne nikdy nespatriřil, neboť v době mého prvního kázání nebyl v Praze“.¹⁵

Karlovo setkání s Waldhauserem před jeho příchodem do Prahy tudíž nepřichází v úvahu, pouze lze připustit, že pověst o tomto vyhlášeném kazateli se již dříve donesla k císařovu dvoru. Vlastním původcem pozvání do Prahy zřejmě byl arcibiskup Arnošt z Pardubic, bez jehož výslovného souhlasu by Konrád Waldhauser nemohl o velikonočních svátcích počátkem dubna 1363 pronést v pražských kostelích několik kázání. Prostředníkem tu mohl být vysoký prelát a probošt kapituly Všech svatých Petr II. z Rožmberka, nejspíše onen pán z řečeného rodu, o němž Waldhauser praví, že mu v létě téhož roku doručil do Rakous Karlovo pozvání spojené s prezentací k uvolněnému obročí litoměřického kostela. Konrád při svém krátkém zkušebním pobytu zanechal v Praze hluboký dojem svou výřečnou horlivostí i přímočarým karatelstvím, které zřejmě souznělo se zvýšenou náboženskou senzibilitou v období první větší vlny morových epidemií. Snad právě pověstí umocněný ohlas Konrádových velikonočních kázání přiměl kancléře Jana ze Středy, aby mu ze svého hradu v Dřevčicích napsal pochlebný list, v němž nabubřele vavřínem věncí tvář muže, „v jejímž zářivém jasu umlká Tullius, slábné síla řeči Marovy, stýská si výmluvnost Quintilianova a Sidoniovo nachem lemované roucho hořekuje nad znaky zániku“. Konrád v odpovědi dostál pověsti pokorného a prostého spolubratra řeholních kanovníků. Naoko sice odmítl dostát požadavkům pěstěné mluvy, přitom se však styl obou dopisů podobá jako vejce vejci.¹⁶

V každém případě Karel IV. uvítal příležitost vpustit do stojatých církevních vod Prahy dravou štiku. Rozumělo se samo sebou, že litoměřické obročí bude Konrádovi jen existenčním zajištěním. Záhy po 17. srpnu 1363, kdy byl uveden

15) Karlovo seznámení s Konrádem Waldhauserem při pobytu na vídeňském dvoře roku 1357 (nebo 1358) předpokládá Loserth 1925, s. 30, později též Zerlik 1960, s. 16, Bylina 1966, s. 12 a Seibt 1967, s. 457. Všichni uvedení autoři (a před nimi již Tomek 1893, s. 287) také Waldhausera poprvé uvádějí v Praze již roku 1358. Naproti tomu Loskot 1909, s. 37–38 a v jeho stopách Kaminsky 1967, s. 8 a Spěvák 1979, s. 522 (zde nedopatřením rok 1362), dále Winter 1964, s. 81, Richter 1978, s. 161 i Machilek 1984, sl. 260–261 (zde ve sl. 267–268 další literatura) oprávněně kladou jeho příchod do Prahy až k Velikonocům 1363. Směrodatná citace v Konrádově Apologii, ed. Höfler *Geschichtschreiber II*, s. 37.

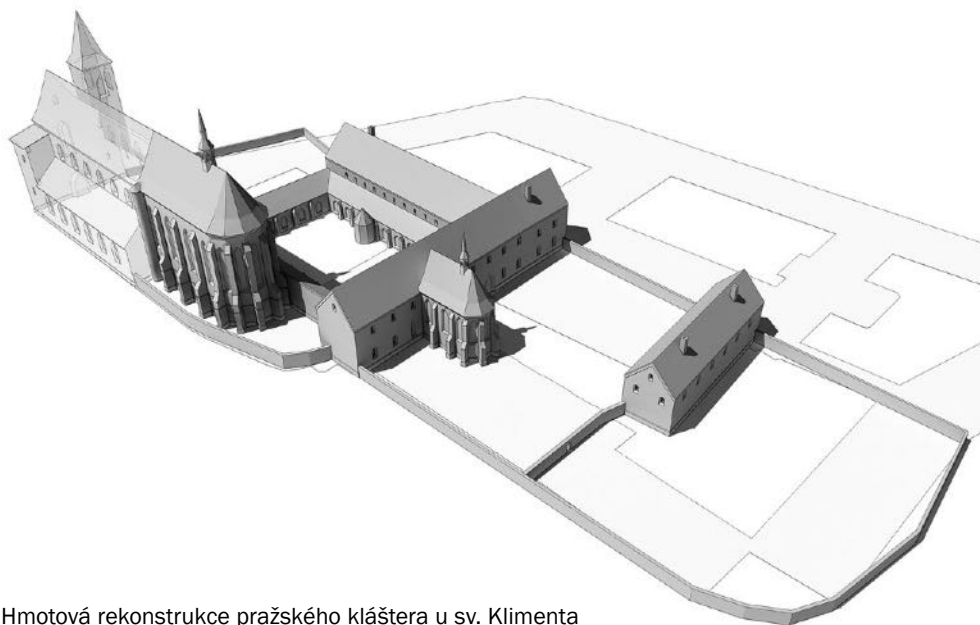
16) O Petru II. z Rožmberka srov. Kadlec 1970–1971, s. 89–98. Raně humanistické tendence Konrádova kazatelství, které zdůraznil zejména Winter 1964, s. 79n., vyvrací Nechutová 1979–1980, s. 54–56, podle jejíhož překladu také cituji (Nechutová 1979, s. 58). Autorka sdílí názor Sáši Duškové, že oba listy mají blízko k fiktivním kancelářským projevům.

do úřadu, také za sebe ustanovil v Litoměřicích dva vikáře a přesídlil do Prahy. Své kazatelské působení v kostele sv. Havla na Starém Městě započal 29. září. Netrvalo dlouho a Waldhauser musel kázat na rynku před chrámem, neboť kostel nestačil pojmut množící se posluchače. Z oken okolních domů sledovala jeho proslovy pražská smetánka, mezi níž se jednoho dne objevila i císařovna Alžběta. Jakmile ji Waldhauser spatřil, pohotovým dvojverším ji varoval před vypadnutím z okna. Podobná extempore dodávala jeho projevům dráždivou příchut, sama o sobě však nebyla vlastním důvodem jeho popularity. Waldhauser se vztyčeným prstem mravokárce pranýřoval všechny nectnosti počínaje cizoložstvím a konče obžerstvím, přičemž jen z jeho výpadů proti ženské marnivosti by bylo možné sestavit barvitou mozaiku současné módy. Některé rozmařilé měštky si pod dojmem jeho slov zakrývaly výstřihy a přestávaly líčit tváře, takže ani staroměstský patriciát nepovažoval vystoupení svatohavelského kazatele za pouhou atrakci. Více než pověsti pololegendárního rázu to dosvědčuje podpora, které se Konrádovi dostalo ze strany konšelů hned při jeho prvních konfliktech s představiteli žebrevých řádů.¹⁷

Jelikož před Waldhauserovým příchodem do Prahy není o jeho potyčkách s mendikanty slyšet, zdá se, že teprve zde narazila kosa na kámen. Zatímco světší duchovní mlčky trpěli tvrdé výtky, které se snášely na jejich hlavy, příslušníci žebrevých řádů považovali stejně nevybíravou kritiku za nactiutračnou pohanu. Vedle ztráty důvěry, jež se záhy projevila poklesem milodarů, hrála tu roli neutuchající konkurenční řevnivost mezi žebrevými mnichy a farním duchovenstvem. Waldhauser snad ani netušil, jak svými adresnými výpady proti svatokupeckým praktikám mendikantů nahrává jejich domácím oponentům. V každém případě jeho karatelské proslovy z kazatelny předního farního kostela znovu přilily oleje do ohně starých rozepří.

Ve střehu byli zvláště dominikáni, kteří očekávali příjezd svého generálního představeného Šimona z Langres. Waldhauser se zřejmě chtěl vyhnout otevřenému střetnutí dočasným odchodem z Prahy do Litoměřic. Šimonova intervence na arcibiskupském dvoře mu však v tom zabránila. Konrád tedy zvedl vhozenou mu rukavici, přitvrdil útočnost své kritiky a v doprovodu několika konšelů a nejvyššího staroměstského písaře mistra Wenera z Erdmansdorfu se 7. prosince 1363 dostavil k prvnímu výslechu. Německá Praha, k níž kázal, se včetně své radní vrstvy postavila za Waldhausera, což dal mimo jiné najevo mistr Werner, když při prudké výměně názorů potupil dominikány i jejich generála jako vyhlášené svatokupce. Bouřlivou předehtou k druhému stání 28. prosince téhož roku byly pouliční demonstrace v okolí dominikánského kláštera u sv. Klimenta, při nichž

17) O předchozím Waldhauserově působení je málo zpráv. Někdy na počátku 40. let vstoupil do konventu augustiniánských kanovníků v rodném hornorakouském Waldhausenu. Jeho univerzitní studia v Itálii jsou sporná, Řím však navštívil v jubilejním roce 1350. O rok později již kázal před rakouským vévodou Albrechtem II., k jehož dvoru a vídeňské škole u sv. Štěpána měl i později úzké vztahy. V dopise pasovskému biskupovi Gottfriedovi z Weissenecku 15. 9. 1362 se energicky zasazoval o nápravu církevních poměrů. Tento list spolu s dalšími 15 dochovanými dopisy vydal Menčík 1881, s. 14–33.

Hmotová rekonstrukce pražského kláštera u sv. Klimenta

došlo k inzultacím několika žebrevých bratří. Za těchto okolností se generál Šimon z Langres snažil konflikt urovnat a za tím účelem Konráda pozval k interní disputaci. V ironickém listu z 3. ledna 1364 Waldhauser odmítl nechat se ukamenovat slovy na nepřátelské půdě, a proto žalobcům nezbylo nic jiného než povšechné stížnosti podle procesních pravidel řádně doložit. K osmnácti žalobním článkům ze strany dominikánů připojili dalších šest mluvčí augustiniánských eremitů z kláštera sv. Tomáše, kteří rovněž nemohli přijít Konrádovi na jméno. O závěrečném stání, jež proběhlo někdy v březnu či dubnu, je známo pouze tolik, že žalobci svou při stáhli.¹⁸

Některé z žalobních článků nebyly zcela malicherné povahy a Waldhauser jistě musel vynaložit všechn svůj důvtip, aby se z nastražené smyčky vykroutil. Díky svým pražským příznivcům získal však dostatek konkrétních argumentů, jimiž mohl doložit oprávněnost veřejné kritiky. Mnohem více ovšem padalo na váhu, že v jeho kázáních nebylo možné shledat nic, co by bylo v rozporu s platnou církevní věroukou. Otevřená kritika svatokupectví mohla v pražských poměrech budit zdání odvážného nonkoformismu, ve své podstatě však nepřekračovala meze církví tolerovaného mravního karatelství. Žádný z pozdějších principů české reformace (pravzor prvotní církve, důraz na časté přijímání svátosti oltářní, eschatologické

18) Průběh rozepře podrobně vylíčil na základě Waldhauserovy Apologie Loskot 1909, s. 60–75, ke sporům s mnichy od sv. Tomáše více Kadlec 1985, s. 40–42. Orientačně k němu K. K. Richter 1978, dále Herold 2011, s. 163–166 a Helena Krmíčková, in: Krmíčková aj. 2015, s. 8–11, k jeho sporům se žebrevými řády Marin 2017, s. 149–166.

a chiliastické tendence) se do Waldhauserova působení ještě nepromítl, na druhé straně však jeho biblická argumentace, apel na žití v souladu s křesťanskými ideály a zejména jeho požadavek na mravní kvalifikaci kypřily půdu jeho následovníkům. Podstatné přitom je, že odpovědní činitelé pražské církevní provincie nespatořovali v projevech obžalovaného kazatele nic pohoršlivého, neboť jinak by Konrád Waldhauser nemohl 30. června 1364 přednést smuteční řeč při bohoslužbách za věčnou spásu právě zemřelého arcibiskupa Arnošta z Pardubic.¹⁹

Waldhauser se v Praze cítil do té míry bezpečný, že odmítl výzvu rakouského vévody Rudolfa IV., který se na přelomu dubna a května 1364 zdržoval v české metropoli, aby se vrátil kázat na domácí půdu. Jelikož však mezitím mendikanti o něm stačili rozšířit pomluvy i v rakouských zemích, Konrád využil příležitosti a sepsal pro vévodu obsáhlou *Obranu* proti žalobám pražských odpůrců. Svým rakouským krajanům pak ve zvláštním listu sdělil, že vzhledem k císařovu beneficium jeho návrat zatím nepřichází v úvahu. Zmíněné obročí v Litoměřicích přece jen však vrhalo stín na jeho držitele, který v rozporu s vlastními výzvami zanedbával svěřenou mu duchovní správu, a proto se Konrád nejpozději v lednu roku 1365 tamější fary vzdal. Jistě se tak stalo na radu nejvyšších dvorských kruhů, které mu na důkaz svých sympatií během několika málo měsíců zajistily třikrát výnosnější faru při předním pražském kostele P. Marie před Týnem.

Necelé dva roky stačily k tomu, aby se pověst o neohroženém kazateli a jeho sporech s mendikanty dostala až do vzdálené Paříže. Listem ze 7. června 1365 Waldhausera odtud pozdravil jako druhého proroka Eliáše někdejší rektor Sorbonny a bakalář teologie mistr Vojtěch Raňkův z Ježova. Ze strachu před „farizeji“ Vojtěch list nepodepsal, jeho autorství však indiskrecí vyšlo v Praze najevo a způsobilo pisateli nemálo potíží ze strany pařížských mendikantů. Dominikáni měli prsty všude, a proto mistr Vojtěch Konrádovi odeslal další, tentokrát již podepsaný list, v němž ho naoko peskoval jako tupitele úctyhodných žebravých řádů. Současně v jiném dopise datovaném 13. prosince 1365 Konrádovi svůj postup omluvně vysvětlil. Při té příležitosti na sebe trochu chlubně prozradil, že mu pařížští mendikanti přezdívalí „druhý Armachanus“. V této věci zřejmě nepřeháněl, neboť již před lety si z cesty do Oxfordu přinesl autograf (rukou autora psaný spis) *Obrany farářů proti žebravým bratřím* z pera proslulého odpůrce mendikantů Richarda Fitz-Ralpha, jinak biskupa v irském Armaghu.²⁰ Kritika žebravých řádů byla tehdy aktuální i v Anglii, kde právě tak jako v Čechách vyvolávala společnou nenávisť jinak navzájem soupeřících dominikánů, minoritů, augustiniánských eremitů i karmelitánů.

19) Obsah Waldhauserových kázání podal již Loskot 1909, s. 41–60, později se jimi obíral Bylina 1966, s. 35–51. Raně reformní prvky v Apologii střizlivě posuzovala Nechutová 1980, s. 241–248, která mimo jiné věnovala pozornost Konrádovu pojetí „pravdy“.

20) Kadlec 1969, s. 59 první Vojtěchův list datoval do 7. června 1364, ve své edici však dal přednost datu o rok pozdějšímu (Kadlec 1971, s. 332–338, zde též list ze 13. prosince 1365). K Vojtěchově cestě do Oxfordu a k autografu Richarda Fitz-Ralpha Kadlec 1971, s. 11–12 a 58.

Waldhauser se o pokračující kampani proti sobě na vlastní kůži přesvědčil počátkem května 1365 v Žatci, kde mu tamější minorité rušili kázání hlaholem zvonů a procesím s hlasitými zpěvy. Také zde se za něho postavila městská rada, která mu 4. května 1365 vydala písemné prohlášení o nekalých incidentech. Rozepře se žateckými minority se vlekla nejméně do září následujícího roku. Mezitím Waldhauser využil papežova souhlasu ke kazatelskému působení v pražské i salcburské provincii k menším cestám do sousedních zemí. Zda přitom využil glejtu, který mu v říjnu 1365 vystavil bavorský vévoda Albrecht I., není jisté, ví se pouze, že o Velikonocích roku 1366 přebýval v Erfurtu. Volných chvil využíval k písemnému záznamu svých kázání, zvláště pak těch, jež přednesl studentům pražské univerzity. Části této sbírky se později dostalo staročeského překladu, mnohem dříve však již jeho latinská Postila kolovala v početných opisech ve Slezsku i v jiných sousedních zemích.²¹

Nebyli to vždy jeho odpůrci, kteří spěchali s žalobami a stížnostmi ke konzistoři. Konrád jim oplácel stejnou mincí. V prosinci 1366 například prokurátor konzistoře prošetřoval v klášteře karmelitánů u P. Marie Sněžné Waldhauserovu stížnost na lživé pomlavy, v následujícím roce se pak iniciativně chopil staré pře o čtvrtinu mendikantských příjmů a chystal se jménem pražských farářů vést proces u papežské kurie. Císař Karel tomuto kroku nebyl příliš nakloněn, i když někdy v této době Konráda poctil hodností dvorského kaplana. Také ve věci druhé římské jízdy, která v souvislosti s přesídlením papeže Urbana V. do „Věčného města“ vzbuzovala nemalé naděje na uklidnění italských poměrů, Karel IV. tlumil Waldhauserovu bojovnou horlivost. Za císařem se vydal s půlročním zpožděním v listopadu 1368, a to s průvodním listem arcibiskupa Jana Očka. Spor, který v Římě vedl v zastoupení pražských farářů, skončil 12. května 1369 oboustranným podrobením se příštímú výroku určeného kardinála. Za smířlivou povolnost se Karel IV. Waldhauserovi odvděčil dobrozdáním v jeho při s představiteli dominikánského řádu, kteří se proti němu snažili využít všeho svého vlivu. Konrádovi se dostalo nečekané satisfakce od samého papeže, ani on však nemohl zamezit řádnému dokončení procesu. Někdy v polovině roku Konrád svěřil obhajobu svému advokátovi a opustil horkou římskou půdu. Konce procesu se již nedočkal, neboť 8. prosince 1369 zemřel zhruba ve věku padesáti let.²²

Přes všechna příkoří ze strany žebravých mnichů, jež svou neústupností podněcoval, Waldhauser zemřel jako všeobecně vážený muž. Uznalý nekrolog mu věnoval i dvorský dějepisec Beneš Krabice z Weitmile. Třebaže jeho kronika věnuje církevním záležitostem značnou pozornost a někdy dopřává místa skandál-

21) Soupis Waldhauserovy pozůstalosti u Tříšky, Příspěvky III, s. 18–20, některé novější dodatky evidoval Machilek 1984, sl. 263–267. Staročeské zpracování Postily studentů svaté university pražské vydal Šimek 1947, o Waldhauserově vlivu na slezské a polské teology podrobně Bylina 1966, s. 55–113. K pozoruhodným poznatkům dospěla rozborem Postily Konráda Waldhausera a Husovi připisované sbírky učených kázání Dicta de tempore Zachová 1994, s. 287–297. I když druhé dílo je silně závislé na prvním, nebyla Konrádova Postila pro Husa pramenem jediným.

22) Závěrečné etapě Konrádova života nejvíce místa věnoval Loskot 1909, s. 86–92, který také upřesnil datum smrti. Konrád našel poslední odpočinek ve svém Týnském chrámu.

ním epizodám, nepadne v ní ani slovo o druhém vlivném kazateli Karlovy Prahy (Janu) Milíčovi z Kroměříže.²³ Beneš jako kanovník a někdejší Milíčův kolega ve svatovítské kapitule sdílel odtažitou zdrženlivost vyšších církevních kruhů vůči muži, jenž svou náboženskou přepjatostí zacházel do důsledků a tím ostatní držitele prelátských obročů nepřímo stavěl do nepříznivého světla. Za zlé mu to z pražských kanovníků neměl snad jen Vojtěch Raňkův z Ježova, který Milíčovi několikrát projevil svou obdivnou náklonnost.²⁴ Jistý respekt si Milíč získával i u těch, kteří na něho jinak pohlíželi skrz prsty, vlastní okruh jeho bezvýhradných ctitelů byl však společensky nižšího řádu, než tomu bylo u Waldhausera. Svou roli tu hrála také okolnost, že se Milíč zprvu obracel k českému publiku. A i když záhy začal kázat též latinsky a německy, přece jen svět chudých a ponížených, jemuž podával pomocnou ruku, stále ještě převážně mluvil česky. Zatímco národnostně uvědomělý Tomáš ze Štítného si cenil toho, že se Waldhauser s Milíčem jazykově doplňovali, pro Matěje z Janova byli oba zvěstovanými proroky jedné a téže řeči, byť i jeho srdci byl bližší duchovní odkaz druhého z nich. Za všechny své skutky přitom Milíč podle Matějova svědectví „nezískal od spolukřesťanů v Praze nic jiného než nesčetné nadávky, hanění a ustavičné pronásledování až do vyobcování skrze rozmanité omezování a klatby, a nakonec vypuzení z vlasti do vyhnanství“.²⁵

Celé Milíčovo působení je zamlženo polegendárním oparem, do něhož pozdější doba přimísila nezbytné fluidum společensko-kritické angažovanosti. Mnohé momenty z Milíčova života mají skutečně světecký nádech, naproti tomu sociální buřičství v jeho případě zůstává zbožným přáním, poplatným neujasněným představám.²⁶ České křesťanství v něm se zpožděním dostalo svého Valdese anebo Františka z Assisi. Také Milíč se vzdal světské kariéry, aby šel za vnitřními hlasy své nábožensky probuzené duše. Od dubna 1358, kdy se poprvé bezpečně vynořuje jako jeden z nižších úředníků Karlovy kanceláře, stoupal po dobu pěti let od jedné funkce ke druhé. V doprovodu císaře Karla IV. poznal některé sousední země a jako jeho notář byl zasvěcen do tajných sfér vysoké politiky. Kde nabyl znamenitou znalost latiny, jež byla pro službu v kanceláři nezbytnou podmínkou, nepodařilo se spolehlivě zjistit.²⁷ Ocenění jeho schopností výnosným obročím na sebe nedalo dlouho čekat. Na základě papežské rezervace z ledna 1361 Milíč o rok později ve svatovítské kapitule získal kanovnícké místo spojené s funkcí sakristiána, tj. strážce hrobu sv. Václava. Milíčovi jako by to nestačilo, neboť na podzim

23) Kronika Beneše z Weitmile, ed. Emler FRB IV, s. 540. Pokud jde o jméno Milíče z Kroměříže, panují stále dohady, zda byl pokřtěn jako Jan. Ve všech autentických dokumentech stojí pouze Milicius. Srov. k tomu již Loskot 1911, s. 14 a Kaňák 1975, s. 10. K jeho moravskému původu více Mazalová 2012.

24) Více k Vojtěchovu vztahu k Milíčovi Kadlec 1969, s. 60–61 a níže ještě v textu.

25) *Narratio de Milicio Matěje z Janova*, ed. Kybal 1911-III, s. 367, citace podle překladu A. Molnára ve Výboru 1963, s. 51. Ohlasy Milíčova působení u Kaňáka 1975, s. 42–55. Zde také o postoji Tomáše ze Štítného a stručný přehled odborného studia.

26) Např. podle Kaňáka 1975, s. 21 Milíčova slova nepřímo burcovala k revoluci apod.

27) Milíčův původ a jeho osudy před vstupem do královské kanceláře se snažila objasnit již řada autorů, kteří dospěli k značně rozdílným vývodům. Pro prvou informaci srov. opět Kaňák 1975, s. 9–14 a Svátek 1975, s. 20n., nejnověji pak Lucie Mazalová, in: Krmíčková aj. 2015, s. 11–19.

roku 1362 na sebe ještě vzal vikářství pražského arcijáhenství za nepřítomného italského mnohoobročníka. Obojí úřad sotva Milíčovi dovoloval dále působit v kanceláři, zvláště když podle slov svého prvního životopisce horlivě vizitoval podléhající mu farnosti.²⁸

Hledáme-li rozhodující podnět náhlého přelomu v Milíčově životní dráze, k němuž došlo mezi 21. srpnem a 23. prosincem roku 1363, snadno se hned vybaví možný účinek Waldhauserových kázání. A protože to bylo právě kazatelství, jež se mělo stát novou náplní Milíčova působení, Waldhauserova očištná zanícenost nejspíše strhla i novopečeného svatovítského kanovníka. Není dokonce vyloučeno, že rakouský mravokárce na něho hluboce zapůsobil již v dubnu při velikonočních promluvách. Pokud tomu tak skutečně bylo, dala by se tím vysvětlit Milíčova vizitační odpovědnost. Myšlenka vzdát se dosavadních obrocí a plně se věnovat kazatelství v něm zřejmě uzrávala delší dobu. Když svůj záměr dal posléze najevo, kdekdo mu ho rozmlouval, neboť kanovnická prebenda nebyla jeho kazatelství na překážku. V tomto ohledu již Milíč Waldhausera nenásledoval, a proto i jeho motivace nejspíše vyplývala z hlubšího náboženského prožitku.²⁹

Aby se odpovědně seznámil s pastorační službou, s níž zatím neměl zkušenosti, zvolil si za své prvé působíště městečko Horšovský Týn, jež tehdy mělo ještě převážně české obyvatelstvo. Vše nasvědčuje, že se připravoval na dráhu českého kazatele, ač jako kancelista jistě již slušně ovládal i němčinu. Navzdory jeho cílevědomé přípravě nebyly počátky jeho pražského kazatelství v malostranském farním kostele sv. Mikuláše nikterak oslnivé. Pro svou „neohrabanost v lidovém jazyce“, kterou snad jeho životopisec mínil silné pozůstatky rodného moravského nářečí, musel od nemnohých posluchačů strpět i úsměšky. Milíč se však nevzdal, brousil svou výmluvnost a neumdlévající pastorační činností postupně rozšiřoval okruh svých stoupenců. Příkladným způsobem života, neokázalou skromností, a zvláště pak rozdáním všeho vlastního majetku chudým se stal mezi pražským duchovenstvem natolik vzácnou výjimkou, že se nad ním brzo začala vznášet aureola „svatého“ muže.³⁰

Jestliže počátky Milíčova kazatelství u sv. Mikuláše na Menším Městě pražském lze se značnou pravděpodobností položit do raného podzimu roku 1364, kdy se vrátil z horšovskotýnského zácvičku, časový sled jeho dalšího působení ve staroměstských chrámech je velmi obtížné spolehlivě stanovit. Nejdříve patrně začal

28) Na rozdíl od aktivity v královské kanceláři je o Milíčových církevních úřadech a obrocích málo přesných zpráv. Jako kanovník-sakristián je dosvědčen pouze 21. srpna 1363, jeho nástupce v této funkci byl jmenován již 23. prosince téhož roku (viz Emler LC I-2, s. 16 a Tomek 1905, s. 157). Milíčovo zastupitelství pražského arcijáhna i jeho vizitační činnost je doložena pouze vyprávěcími prameny. Srov. Vítu venerabilis presbyteri Milicii, ed. Emler FRB I, s. 404, toto dílo však podle Mengela 2004 nepochází od Milíčova žáka, nýbrž od Bohuslava Balbína, který je nejspíše sestavil na základě různých středověkých spisů.

29) Za „věrného následníka“ Konráda Waldhausera, zvláště pokud jde o kritiku neřesti *proprietas* (vlastnictví), označil Milíče Marin 2017, s. 159–163.

30) Oba Milíčovy životopisy (Vita a Narratio) mají hagiografické rysy. K různým výkladům jejich jazykových nesnází Kaňák 1975, s. 18 a pozn. 3 na s. 138. Jeho kazatelstvím se v širším kontextu zabývá Morée 1999, přehledně k jeho působení Herold 2011, s. 167–171.

kázat v kapitulním a současně farním kostele sv. Jiljí, k němuž z jedné strany přiléhaly takřka ryze české obytné okrsky. Po dva roky Milíč pravidelně promlouval latinsky ke studentům ve staroměstském chrámu sv. Mikuláše a posléze začal zaskakovat za nemocného či nepřítomného Waldhausera v jeho týnském působišti. Do té doby již němčinu zvládl natolik, že do ní přeložil některé své české modlitby.³¹ Během času nabyl takové pohotovosti, že o svátcích kázal dvakrát až třikrát denně. Svou první sbírku kázání pokorně nazval Nedonošený plod (*Abortivus*), ačkoli ji zřejmě určil k hromadnému opisu. Nejstarší rukopisy nesou datum roku 1370, to však již tato postila byla opisována i ve vzdáleném Tachově. Nemenší popularitě se těšila i mladší sbírka kázání s názvem Milosti boží (*Gratiae Dei*), jejíž nejstarší opis byl dokončen v polovině dubna 1372. Třikrát byl Milíč poctěn významnou funkcí kazatele na kněžských synodech, leč ani vydavatelům těchto mimořádně závažných řečí se nepodařilo přesněji určit datum jejich vzniku.³²

Asketický způsob Milíčova života, nedostatečný oděv i skrovná strava oslabovaly tělesnou schránku jeho duše, která se v horečnatých stavech dostávala do blouznivého vytržení vnitřních hlasů, přicházejících z pomyslného nadpřirozeného světa. Milíče zřejmě též trýznily počáteční neúspěchy, které přičítal vlastní neschopnosti a vlažnosti. Když mu „duch v srdci“ našeptal, aby se vzdal kázání a ukřižoval své tělo, zabýval se myšlenkou vstoupit do některé z přísných řeholí. Dlouhý čas se také neobjevil na kazatelně, ač mu to jeho rádci vyčítali. Ve chvílích beznaděje ho zachránilo další vnuknutí, jež mu napovědělo blízký příchod Antikrista. Se zatajeným dechem zkoumal biblická proroctví a jako mnoho jeho předchůdců nalézal v jejich časových nápovědích aritmeticky přesný důkaz pravdivosti božího hlasu. První z dat dvouletého intervalu kladlo Antikristův příchod do roku 1365, což Milíč spojil s Karlovou cestou do Avignonu a s některými jejími průvodními okolnostmi značně zmateného rázu. Karlův návrat v druhé polovině srpna do Prahy nejspíše Milíče znovu přiměl vystoupit na kazatelnu a vyhlásit z ní, že Antikrist již na sebe vzal podobu císaře a sestoupil na svět. Podle Matěje z Janova měl přitom Milíč na přítomného Karla IV. ukázat prstem. O tom však lze oprávněně pochybovat, neboť Karel patrně nepatřil ani k posluchačům Konráda Waldhausera. Troufalá opovážlivost i tak zakládala důvod k obžalobě, na jejímž základě byl Milíč uvržen do vazby. Naštěstí pro něho se snad již na počátku roku 1366 vrátil z pařížských studií kanovník Vojtěch Raňkův z Ježova, který spolu s vyšehradským děkanem Vilémem z Lestkova Milíčův výrok označil za vnuknutí Ducha svatého.³³

31) Podle Flegla 1980, s. 164–166 a 1981, s. 173–175 Milíč působil v horšovkotýnském farním kostele sv. Petra a Pavla, a to na údajné doporučení arcibiskupa Arnošta. Milíčovy české modlitby vydal a rozebral Vilikovský 1948a, s. 120–140, německé zpřístupnil Klapper 1935, s. 120, 190–198 a 220. V souvislosti s německými překlady a variantami se Clifton/Everest 1982, s. 3–4 přiklonili k autorům, kteří u Milíče předpokládají starší aktivní znalost němčiny.

32) Podle Vita, ed. Emler FRB I, s. 406, Milíč výjimečně kázal čtyřikrát, a jednou dokonce pětkrát za den. Soupis Milíčovy literární pozůstalosti, kterou tvoří především postily, sbírky promluv a jednotlivá kázání, sestavil Spunar 1985, s. 171–192. Synodální kázání vydali Herold/Mráz 1984 (srov. též 1984a).

33) O svých pochybnostech, záměru vstoupit do řehole i o vnuknutích mluví Milíč v Knížce o Antikristovi

Milíčovi se znovu dostalo důvěry, nejspíše ještě roku 1366 byl jmenován synodálním kazatelem, i on však byl pod bedlivým dohledem mnichů žebavých řádů. Ti mu nejvíce měli za zlé, že posluchačům doporučoval zpověď u příslušných farářů, a nikoli u řeholníků bez arcibiskupova písemného pověření. Jinak neznámý mnich Jakub Svachův, asi minorita, ho jménem ostatních bratří zažaloval u konzistoře, takže oficiál a současně jeden z generálních vikářů Jenec Závišův z Újezda před svou stolicí předvolal řadu svědků. Jejich sociální profil sotva může posloužit jako spolehlivý vzorek Milíčova publika. Staroměstský patricij Oto z Posenpachu byl bratrem královského hofrychtěře a také další tři měšťané, podle jmen Němci, jistě náleželi k zámožné vrstvě. Výčet svědků doplňují Sighart, mistr kuchyně moravské markraběnky, a Mikuláš, správce jejího dvora. Všichni potvrdili Milíčovo varování před řeholními zpovědníky, žádný z nich však neudal, že by Milíč přitom napadal a tupil mnichy. Žalovaná strana přivedla za svědky písaře zemských desk Oldřicha a tři světské kněze, jejichž zájmy Milíč nepřímou hájil.³⁴ Konzistoř ve shodě se souběžnými žalobami na Konráda Waldhausera shledala nedostatečnost průkazního řízení a proces proti Milíčovi zastavila.

S blížícím se rokem 1367 narůstala Milíčova vnitřní sklíčenost, neboť jeho varovnému vnuknutí o Antikristově příchodu odpovědné hlavy království a církevní provincie nepřikládaly žádnou váhu. Podle vlastních slov zaháněl další hlasy shůry, radil se se svým zpovědníkem a netroufal si znovu ověřit své výpočty dalším studiem biblických knih. Zprávy o blížícím přesídlení papeže z Avignonu do Říma přiměly Milíče, otevřít své srdce bohabojnému Urbanovi V. a řídit se jeho poučením. Vše, co si předsevzal, nestrpělo odkladu. V dubnu 1367 byl již se svým průvodcem Dětrichem v Římě, kde pak musel dlouho čekat na papežův příjezd. Aby si ukrátil čas, začal si odpírat chleba a kál se „v popelu a v žíněném šatě“. Znovu, jak jinak, do něho vnikl duch Páně, který mu přikázal bez meškání přibít na dveře chrámu sv. Petra vyhlášku oznamující kázání O konci světa (*De die novissimo*). Nevyjevil v něm vše, co drásalo jeho nitro, a také místnímu inkvizitorovi, který ho hned uvěznil v minoritském klášteře Ara Coeli, odmítl sdělit taje určené pouze papežovu sluchu. Pod hrozbou exkomunikace a mučidel Milíč posléze v Knížce o Antikristovi (*Libellus de Anticristo*) vylíčil své předtuchy a slíbil se podřídit příkazu církve. Urban V. vstoupil sice na půdu církevního státu již 4. června, v Římě však byl uvítán až 16. října. Záhy po jeho příjezdu papežův bratr kardinál Anglic de Grimoard Milíče vyslechl a s ohledem na císaře, který nespěchal s přípravami na druhou římskou cestu, ho propustil na svobodu.³⁵

(*Libellus de Anticristo*, ed. Kybal 1911-III, s. 368–381). K osočení císaře Karla IV. viz *Narratio Matěje z Janova*, tamtéž, s. 362. Víta, ed. Emler FRB I, s. 408 uvádí, že Vojtěch s Vilémem posuzovali sbírku nedělních a svátečních kázání. Kadlec 1969, s. 60–61 usoudil, že šlo o kázání týkající se Antikristova příchodu (tak i u Kaňáka 1975, s. 23–24).

34) Nedatovaný zlomek oficiálových akt s výsledky svědků otiskl Menčík 1890, s. 317–318. Vročení do 1366 se jeví příhodným ve spojitosti s kampaní proti Waldhauserovi. V úvahu jsem vzal i zprávu, že v Římě roku 1367 proti Milíčovi štváli minorité (Víta, ed. Emler FRB I, s. 411).

35) Podle Kaňáka 1975, s. 25 se Milíčovi od papeže dostalo nejen slyšení, ale i rady, aby se místo teologických záhad zabýval pastýřskou službou. Víta, ed. Emler FRB I, s. 423 zmiňuje, že byl vysvobozen ze žaláře po

Imaginární portrét papeže Urbana V. ve Světové kronice Hartmanna Schedela

I když události dvou uplynulých kritických let 1365–1367 jeho chmurné vize o Antikristově příchodu nepotvrzovaly, trpká zkušenost z římského pobytu Milíče jen utvrdila v představě, že se církev ocitla ve spárech biblických oblud Behemoth a Leviathana. A protože se mu slyšení u papeže nedostalo, rozhodl se sdělit své utajené úvahy písemně. V listu k Urbanovi V. tento nemytý a vyzáblý asketa, jenž podle nakloněného mu cizince v ničem neznal pravou míru,³⁶ odhodil svíravou kazajku pražského mravokárce a představil se jako tribun nápravy celého křesťanského světa. Není ani divu, že své názory nechtěl nikomu jinému sdělit. „Ejhle nejprve,“ obrací se po krátkém úvodu na papeže, „knížata tvoji jsou druhové zlodějů, všichni milují úplatky, jdou za odměnami, sirotkům neposkytují spravedlnosti a nevstupuje k nim pře vdovy, totiž církve svaté.“

Na žádném stupni církevní hierarchie od kardinálů po správce far neshledal nic, co by potěšilo bohabojné oko. S pronikavou kritičností obnažil zejména svatokupeckou prodejnost a ziskuchtivost kněží i řeholníků. Ani papežova moc

příchodu papeže do Říma (16. října). Uvedenou knížku o Antikristovi, kázání De die novissimo, otiskl Bartoš 1941, s. 51–58.

36) Tak se vyjádřil autor traktátu Apparuit gloria Dei, z něhož uveřejnil krátké výňatky Sedlák 1915, cit. místo na s. 2. K možnému autorství tohoto spisu Bartoš 1944, s. 1–2.

není s to polapit do sítě obludnou příšeru mamonu, a proto by měl být co nejdříve svolán obecný církevní sněm, jenž by církev očistil od svatokupectví, válek i beghardů a bekyň. Až na protikacířskou notu, která ukazuje na hlubokou ještě propast mezi opravným hnutím a heretickým sektářstvím, Milíč se tímto projevem přiřadil k velkým myslitelům svého věku, kteří předjímalí ideu konciliarismu.³⁷

Urban V., pokud se mu memorandum prostého českého kazatele dostalo vůbec na stůl, svým mlčením Milíče přiměl k další cestě do Říma. Nic zlého ho při ní nepotkalo, ani tentokrát však k papeži nepronikl. Když se v prosinci 1369 vrátil do Prahy, nezastihl již Waldhausera naživu.³⁸ Hned se ujal jeho osiřelé kazatelny a současně kázal česky u sv. Jiljí a latinsky u sv. Mikuláše při Staroměstském rynku. Milíče snad mohlo potěšit jen to, že Urban V. jako by na jeho popud vydal bulu o inkvizičním stíhání kacířů v německých zemích, kterou čtyřmi mandáty podpořil Karel IV. Císař začal ostražitěji sledovat i duchovní kvas pod okny své pražské rezidence. Jakmile se mu doneslo, že mistr Vojtěch Raňkův z Ježova přenesl svůj věroučný spor s mistrem Jindřichem Tottíngem z Oyty k papežskému tribunálu, považoval to za úhonu dobré pověsti království a donutil hašteřivého kanovníka k exilu. Podnět k učené rozmlúce zavdalo šest tezí, které bakalář teologické fakulty a jeden z čelných představitelů středoevropské scholastiky Jindřich Totting z Oyty († 1397) přednesl při disputaci někdy v letech 1369–1370. Třebaže napadený mistr své vývody o negativních účincích smrtelných hříchů na výkon kněžského úřadu otupil, namyšlený Vojtěch to neshledal náležitým zadostiučiněním a v dubnu 1371 předložil Tottingovy teze k přezkoumání papežskému auditorovi. Mistr Jindřich byl předvolán do Avignonu a teprve v srpnu 1373 bylo z něho snato podezření z hereze. Vojtěch Raňkův se v listě odeslaném z pařížského exilu v dubnu 1372 snažil ospravedlnit, žádné poučení si však ze svého pochybného kroku nevzal. Návrat do Prahy po dvou až třech letech mu usnadnil titul doktora teologie pařížské Sorbonny, který měl na císařském dvoře vysoký kurs.³⁹

Někdy na přelomu května a června roku 1372, v době Karlova pobytu v Mohuči, udál se v Praze závažný incident, jehož důsledky patrně napomohly Milíčovu opravnému úsilí. Několik dvořanů se při vášnivé hře v kostky dostalo do ostré rozepře se staroměstskými hazardními hráči, kteří se zbraní v ruce své protivníky pronásledovali až před komnaty císařovny Elišky. Jeden z dvořanů byl zabit, jiní utrpěli četné rány, co horšího však, bitka rozrušila císařovnu, která před krátkým časem porodila neduživého syna Karla. Jeho otec hned po návratu výtržníky potrestal a navíc po konzultaci s několika světskými kazateli dal pobořit nechvalně proslulý staroměstský nevěstinec nazývaný Benátky. Předchozí Milíčovo působení

37) Milíčův list Urbanovi V. vydal Menčík 1890, s. 318–325, citace v textu podle překladu Karla Červeného u Kaňáka 1975, s. 129.

38) Polc 1972, s. 69 a Kaňák 1975, s. 25 opakují starší mínění, že Milíčův návrat do Prahy urychlila Waldhauserova smrt 8. prosince. Tuto domněnku zpochybňuje Víta, ed. Emler FRB I, s. 416, podle níž Milíč začal v Praze znovu kázat již v adventu.

39) Spor mezi oběma učenici podrobně rozebral Lang 1937, s. 18–28. Stručněji k němu Kadlec 1969, s. 24–27, který oprávněně odmítl nepodložené domněnky u Wintra 1964, s. 75–78.

v tomto okrsku dostalo tím slibný impuls, neboť bez Karlova souhlasu by fundace nové kaple v okolí zbořených Benátek nepřicházela vůbec v úvahu.⁴⁰

Milíč, který se dříve hrozil ženské blízkosti, měl nyní plné ruce práce, aby povětrným ženám bez střechy nad hlavou zajistil poctivou obživu. Snad již předtím se mu podařilo několik z nich přivést ke zbožné počestnosti, což jeho životopisci neopomenuli s náležitým přeháněním vyzdvihnout. Napomohla k tomu i pověstná kuplířka Keruše Hofartová, která Milíčovi na smrtelném loži odkázala svůj hampejz v Benátské ulici. Milíč tak získal pro padlé ženy první příbytek, k němuž postupně přibýlo několik dalších. Zdá se, že milodary ve prospěch ušlechtilého díla se mu jen hrnuly, protože již 19. září 1372 mohl položit základy zmíněné kaple, příznačně zasvěcené napravené nevěstce sv. Maří Magdaléně a dalším dvěma sveticím. Pokud nová farnůstka jako základ budoucího „Jeruzaléma“ měla mít řádný status, bylo ji třeba pravoplatně vyčlenit ze sousedních farností sv. Štěpána ve zdi a sv. Filipa a Jakuba. Stalo se tak úmluvami ze 14. a 22. června 1373, jimiž se Milíč jako patron a správce kaple zavazoval platit správcům obou far odškodné ve výši devíti kop ročně. Během této krátké doby se Milíčovi podařilo při jeruzalémské kapli zříditi i příbytek pro žáky první kazatelské školy české reformace.⁴¹

Sotva se však Milíčova idea začala rýsovat, staroměstští faráři v ní ihned vytušili nepohodlnou konkurenci. Jejich žaloby nejprve směřovaly proti žákům a stoupcům „ohnivého“ kazatele. Již v lednu 1373 generální vikář Boreš z Mrákotic suspendoval českého kazatele Vojslava, 4. dubna téhož roku postihl stejný trest kazatele Františka, který v Milíčově Jeruzalému veřejně protestoval proti uloženému zákazu latinských kázání. Jakmile vešly ve známost červnové úmluvy, oba faráři pod nátlakem svých kolegů začali házet Milíčovi klacky pod nohy. Generální vikář Boreš šel pražským farářům na ruku a výrokem ze 2. srpna převzal od Milíče podací právo ke kapli sv. Maří Magdalény. Milíč se proti zaujatému rozhodnutí odvolal k papežskému soudu, čímž proti sobě popudil nejen konzistoř, ale i císaře Karla, který již z přechodného zájmu o charitativní podnik vystřízlivěl. Nebylo nic platné, že 8. listopadu vzal za přítomnosti arcibiskupa Jana Očka své odvolání zpět, neboť mezitím ho pražští faráři v jinak vzácné shodě s představiteli žebřavých řádů obžalovali v Avignonu z kacírství.⁴²

40) Podle Beneše z Weitmile, na jehož zprávu o incidentu se odvolávám, kapli sv. Maří Magdalény, sv. Afry a Marie Egyptské zřídil sám císař Karel (Emler FRB IV, s. 546). Tomu však neodpovídá znění listiny ze 17. prosince 1374, v níž Karel přiznává, že kapli vystavěl s pomocí almužen a nadací Milíč z Kroměříže (Borový LE I, s. 105, č. 219).

41) Úmluvy z 18. a 22. července byly zaprotokolovány do soudních akt pražské konzistoře (ed. Tadra SA I, s. 38–41, č. 196 a 202). Nejpozději v dubnu 1373 kaple již byla v provozu, neboť v ní kázal Milíčův žák František, o němž ještě níže.

42) Vojslavem je třeba rozumět pozdějšího miličinského faráře, korektora duchovenstva a dočasně též generálního vikáře, jemuž na jaře 1388 Vojtěch Raňkův z Ježova svěřil spoluodpovědnost za Milíčův Jeruzalém (zlomek tohoto pořízení otiskl Podlaha 1909, s. 328–331). Všechna uvedená soudní akta vydal Tadra SA I, s. 4, č. 16, s. 21, č. 101 (kazatel František), s. 50–51, č. 259 (odnětí patronátu) a s. 65–66, č. 353 (odvolání apelace). K těmto zápisům již Loskot 1911, s. 88–94 a Polc 1972, s. 70–82 (s některými dalšími podrobnostmi).

Nejvíce byla Milíčovi kladena za vinu snaha založit „řád apoštolského života“, jehož členové měli dokonce nosit zvláštní hábit. Další žalobní články Milíčovi vytýkaly řadu výroků podkopávajících hmotné zabezpečení církve, nepřátelské postoje k filozofii a zejména pak časté podávání svátosti oltářní. Alespoň v tomto bodu žalobci nepřeháněli, protože eucharistický akcent Milíčovy vrcholné aktivity shodně zdůrazňují i jiné prameny. Od Milíče tak již vycházela jedna z nosných linií české reformace, která v mystériu svátosti oltářní spatřovala nezbytnou podmínku věčné spásy. Stížnost „na knížete temnot, který se proměnil v anděla světla“, v Avignonu osobně zdůvodnil pražský profesor teologie Jan Klenkok, na jehož popud papež Řehoř XI. bulou ze 13. ledna 1374 přikázal arcibiskupům i biskupům hnězdenské a pražské provincie prošetřit žalobní články a případně bez meškání zakročit proti Milíčovi a jeho stoupencům. Další bulou z 10. února navíc požádal Karla IV., aby uvedeným biskupům napomohl vykořenit pošestilé bludy „jakéhosi kněze Milíče“.⁴³

Ještě dříve, než došla první z obou bul, se Milíčem a jeho stoupenci několikrát zabýval soud generálních vikářů. Na repliku pražských farářů z 19. prosince 1373 Milíč odpověděl, že má spor pouze se správcem kostela sv. Štěpána ve zdi. Přes obvyklými průtahy pokračovala ve stáních z 11. a 27. ledna následujícího roku, teprve však při dalším řízení ze 7. února vyšlo najevo, že se pře týkala i faráře od sv. Filipa a Jakuba, který v Jeruzalémě vybral koledy i nějaké peníze od Milíče. Mezitím 2. ledna kněz Václav z Klatov před generálním vikářem přiznal, že se svolením právě uvedeného faráře zpovídal v jeruzalémské kapli a že zde z Milíčova návodu podával třikrát týdně ženám svátost oltářní. Další žaloba z 16. března směřovala proti Milíčovu kazateli Františkovi, jenž v Benešově brojil proti tamějším minoritům a vyzýval lid k modlitbám za svatého muže z pražského Jeruzaléma. To však již Milíč byl na cestě do Avignonu, kam papež Řehoř XI. roku 1370 znovu přenesl sídlo nejvyšší hlavy církve.⁴⁴

O žádné intervenci ze strany císaře Karla či arcibiskupa Jana Očka není slyšet, lze ji však předpokládat, neboť pověst království i provincie jim byla nade vše. Současně ovšem ponechali volnou ruku úředníkům konzistoře, aby bylo učiněno zadost papežským bulám. Milíč byl na dalekou cestu svými příznivci dobře zaopatřen, měl s sebou čtyři jízdné a dostatek peněz k úplatkům i almužnám.

43) Fragment sedmi neúplných článků z tzv. Přimdova formuláře vydal Palacký, Formelbücher II, s. 183–186, překlad u Loskota 1911, s. 98–100, pozn. 174, k výkladu Kaminsky 1967, s. 12–14 a De Vooght 1975-I, s. 19–23. Ke druhému a třetímu článku s kritikou tzv. věčných platů Bartoš 1952a, s. 121–123 shledal nepřímou odezvu v univerzitní disputaci Konráda z Ebrachu. Úplný text žalob včetně článků 8–12 objevil a vydal Kejř 1988–1991, s. 181–189. Ve srovnání s Víta jejich obsah nepřináší nic podstatně nového, osmý článek se však vztahuje k údajnému zavedení nové řehole. Kejř rovněž otiskl text buly ze 13. ledna 1374 pro pražského arcibiskupa. List stejného znění pro arcibiskupa hnězdenského u Stloukala MV IV, s. 444–445, č. 783, výzva ke Karlovi z 10. února tamtéž, s. 451–452, č. 791.

44) Srov. zejména následující zápisy Soudních akt: Tadra SA I, s. 71, č. 383, s. 72, č. 1 (Václav z Klatov, v téže záležitosti byl 11. února vyslechnut i oltářník Jan od sv. Havla, tamtéž, s. 73, č. 7), s. 77, č. 26 (vybírání koled v Jeruzalémě) a s. 81, č. 52 (kazatel František). Pražské faráře dále dráždilo, že se zde denně kázalo, zpovíдалo a sloužilo více mší.

V Avignonu mu podle všeho znovu pomohl kardinál Grimoard a krátce před smrtí změnil o něm svůj úsudek i profesor Jan Klenkok, jehož skon Milíč zvláštním listem oznámil Karlu IV. Záhy po kázání z 21. května 1374 Milíč zřejmě onemocněl a v předtuše smrti se písemně rozloučil s některými předními příznivci, mezi nimiž nechyběli ani páni z Rožmberka. Na den sv. Petra Milíč z Kroměříže skonal a byl pochován v avignonské katedrále.⁴⁵

Inkvizitor Johlín zahájil kanonický proces proti Milíčovi se značným zpožděním. Hned při jednom z prvních výslechů se setkal s nezdarem, neboť staroměstský kroječ sukna Machuta odmítl 25. května 1374 před ním vypovídat se zdůvodněním, že podle příkazů konšelů má podat svědectví pouze generálnímu vikáři Janovi řeč. Kantor z Litomyšle. Machuta patřil mezi muže, jimž mistr Vojtěch Raňkův z Ježova na jaře 1388 uložil péči o Jeruzalém (v té době byl také konšelem), takže šlo o zámožného a vlivného příslušníka horní městské vrstvy. Společná rada pro Staré i Nové Město byla napůl patricijská, na rozdíl od následující rady z roku 1375 s převahou cechovního řemeslnictva, nicméně však milíčovské hnutí spíše tolerovala, než brzdila. Mimo jiné také brala v úvahu pobouření, jež žaloby a buly proti Milíčovi v pražských městech vyvolávaly. „Lidé proti nim reptali,“ vypověděl 14. července před generálním vikářem jeden ze suspendovaných milíčovců, jmenovitě kněz Mikuláš z Hvozdnice. Jistou zdrženlivost dávala najevo i konzistoř, která oficiálně vyhlásila papežskou bulu ze 13. ledna 1374 až 19. července téhož roku. Krátce předtím se od Milíče distancoval generální vikář Jan řeč. Kantor z Litomyšle. Stalo se tak v konzistoři při převzetí listu, který mu od Milíče z Avignonu donesl jistý posel Mikuláš.⁴⁶

Druhá fáze výslechů udaných milíčovců započala již 23. června předvoláním jaroměřského faráře Mikuláše, jemuž vikář počátkem následujícího měsíce zakázal kázat a sloužit mše. Kromě toho Mikuláše pro pobuřující řeči s okamžitou platností na rok vypověděl z Prahy. Široký rádius milíčovského hnutí dokládá i ta část žaloby, která Mikulášovi přičítá k tíži jeho kázání v kostele při konventu řeholních kanovníků sv. Augustina v Kladsku. Vzápětí byl z pražské diecéze vypovězen kněz Mikuláš z Nového Jičína, podle jehož výpovědi k moravským shodně smýšlejícím kazatelům patřil též Štěpán z Kroměříže. Oba Mikulášové více tíhli k Praze, kde rovněž působil zmíněný již Mikuláš z Hvozdnice a další dva podezřelí kazatelé, oltářník od sv. Linharta Jakub a Václav z Budějovic. Naproti tomu kněz Jan z Plzně kázal v Hradci i jinde. Tři posledně jmenovaní klerici vyvázli nejspíše bez úhony, stejně tak jako kněz Ota z Prahy, jehož nedokončený výslech z 27. října 1374 uzavřel postihy žáků a stoupenců mezitím již zemřelého Milíče.⁴⁷

45) O almužnách během cesty a pobytu v Avignonu Víta, ed. Emler FRB I, s. 426–429. Vzhledem ke dvěma svátkům sv. Petra kolísá datum Milíčova úmrtí mezi 29. červnem a 1. srpnem 1374.

46) Edice zlomku Vojtěchova pořízení výše v pozn. 21. Ke skladbě pražských rad v době Waldhauserova a Milíčova působení Mezník 1990, s. 61–66. Dále srov. Tadra SA I, s. 94, č. 110 (Mikuláš z Hvozdnice), s. 95, č. 116 (vyhlášení buly) a s. 93, č. 105 (Milíčův dopis). Bula s připojenými články byla u arcibiskupova dvora zapsána již 26. dubna (viz Kejř 1988–1991, s. 184–188). Vyhlášení buly předcházela synoda z 16. června, k níž Hledíková 1970, s. 131–132.

47) Všechny doklady u Tdry SA I, s. 90–92, č. 98, 102–103 (farář Mikuláš), dále s. 92–93, č. 104

Vše ukazuje, že záměrem arcibiskupa Jana Očka, jenž nepochybně postupoval v souladu s přáním císaře Karla, bylo celou aféru rychle utlumit bez porušení formálních náležitostí kanonického práva. Jakékoli nařčení z kacířství bylo mlčky smeteno ze stolu, přičemž byly očistěnému milíčovskému hnutí odňaty legální možnosti další aktivity. Milíčova smrt zbavila odpovědné hlavy církve i státu starostí. Tečku za první kapitolou opravného hnutí v českých zemích udělal Karel IV. listinou ze 17. prosince 1374, kterou osiřelý Jeruzalém včetně kaple, všech příbytků, nadací i práv předal cisterciáckému řádu pro kolej jeho generálního teologického studia.⁴⁸ Milíčovo dílo navzdory tomu dále žilo v myslích jeho stoupenců a následovníků. V biblické topografii domácí reformace tak Jeruzalém předcházela Betlému, Orebu a Táboru.

Zrání českého národa, Matěj z Janova a Betlémská kaple

Hrozba rozpadu církevního státu na Apeninském poloostrově přinutila papeže Řehoře XI. k trvalému návratu do Říma. Jeho slavnostní vstup do „věčného“ města v lednu 1377 vzbuzoval naděje na celkové uklidnění poměrů a na zmírnění papežského fiskálního tlaku v podobě mimořádných válečných výpomocí. Řehořova smrt v březnu 1378 však posílila opoziční tlak silné avignonské kliky, takže volba nového papeže Urbana VI. (původem z Neapole) již proběhla za napjaté situace. Ve snaze získat na svou stranu císaře Karla Urban VI. koncem července urychleně schválil volbu jeho syna Václava římským králem, ač se předtím vzpíral uznat dědičnou poslušnost říšského stolce. Stalo se tak krátce po vyhlášení opozičního kardinálského kolegia o neplatnosti Urbanova nástupnictví. Krize vyvrcholila o několik týdnů později. Poslední tři italské kardinálové opustili vyobcovaného „Antikrista, démona a tyrana“ 15. září, o dva dny později Urban odpověděl jednorázovým jmenováním 29 nových kardinálů včetně pražského arcibiskupa Jana Očka a konečně 20. dne téhož měsíce avignonské kolegium zvolilo za svého papeže kardinála Roberta Ženevského, jenž přijal jméno Klement VII. a usadil se v Avignonu.

Rozkol církve v hlavě i v údech (*schisma*) měl mimořádně závažné důsledky pro politické poměry v celé Evropě. Císař Karel neměl důvodu odstupovat od římského papeže a včasným uznáním jeho volby dal směrodatnou instrukci pro sedmnáctiletého následníka trůnu Václava IV. Hned po Karlově smrti 29. listopadu 1378 dosavadní arcibiskup Jan Očko a jeho synovec kancléř Jan z Jenštejna pečlivě

(Mikuláš z Nového Jičína), s. 95–97, č. 114 (Jan z Plzně), č. 119–120 (oltářník Jakub a Václav z Budějovic) a s. 104, č. 164 (Ota z Prahy).

48) Edice Karlovy listiny výše v pozn. 40. Ke koleji sv. Bernarda Kadlec 1966, s. 97–98. Inkvizitor Johlín se zúčastnil výslechu jaroměřského faráře a vyhlášení papežské buly, čímž jeho úsilí skončilo. Generální vikáři zřejmě postihovali i zádušní obřady za Milíče. Exkomunikace za to postihla Martina z Nové Vsi, který se odvolal k papežskému stolci (viz Stloukal MV IV, s. 701–703, č. 1238).

střežili Václava, aby k němu nepronikli stoupenci avignonského papeže, zejména vlivný vyšehradský děkan Kuneš z Veselé. Oba přitom sledovali průhledné osobní zájmy. Jan Očko vděčil Urbanovi za kardinálský klobouk, Jan z Jenštejna zase za arcibiskupský stolec. A protože mladý Václav zprvu ponechával vysokou církevní politiku v rukou této dvojice poradců, země lucemburské dynastie výrazně rozšířily državy římského papeže. Avignonská klika v Praze se nemínila vzdát bez boje, ještě v zimním semestru 1379–1380 se na vratech právnické univerzity objevovaly vyhlášky o pravosti Klementovy volby, avšak násilné postihy jejích mluvčích další agitaci v tomto směru podvázaly.⁴⁹

Mnohonárodnostní pařížská univerzita vyhlásila svou neutralitu v zápase obou papežů deklarací z ledna 1379. Bylo ovšem jen otázkou času, kdy silný tlak domácí avignonské kurie zvrátí rozhodnutí, jež bylo ústupkem cizím profesorům a studentům z řad anglického univerzitního národa a obdobné korporace národa pikardského. Třebaže Klementovi VII. se podařilo vnějšími zásahy strhnout pařížské učení na svou stranu až o tři roky později, arcibiskup Jan z Jenštejna se již v září 1381 na říšském sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem netajil Václavovým záměrem přenést teologické studium z Paříže do Prahy a povznést tak tamější univerzitu k roli nové Sorbonny ve sféře vítězného papeže Urbana VI. Nejspíše také z Jenštejnova návodu král Václav IV. krátce předtím založil novou mistrovskou kolej nazvanou jeho jménem, aby byly očekávaným pařížským profesorům v předstihu zajištěny nezbytné existenční podmínky. Stejný cíl sledovalo přenesení Karlovy koleje do mohutného paláce bývalého mincmistra Jana Rotleva, který byl Václavem zakoupen v roce 1383 a do dvou let stavebně upraven do reprezentační podoby.⁵⁰

Jenštejnův záměr našel vřelé porozumění u papežského legáta na pražském dvoře Pilea de Prata a generála dominikánského řádu Raimunda z Capuy, jehož zásluhou došlo v prosinci 1383 k formální inkorporaci pražského generálního studia od sv. Klimenta do univerzitního svazku. Předním mluvčím pařížských mistrů, uvažujících o přechodu do Prahy, byl věhlasný teolog Jindřich Heinbuch z Langensteinu (1325–1397), jenž však byl stoupencem myšlenky odstranit schisma svoláním všecírkevního koncilu. V tomto smyslu doktor Jindřich také roku 1381 poslal memorandum králi Václavovi, a i když se od něho nedočkal odpovědi, přesídlil během následujícího roku do Prahy. Jakékoli úvahy o potřebě koncilu Václav IV. házel pod vlivem svého kancléře Jenštejna za hlavu. Pražské poměry svíraly i mistra Jindřicha z Oyty, jenž se sice po návratu z Paříže mohl se svým odpůrcem Vojtěchem Raňkovým měřit čerstvým doktorátem z teologie, nikoli však přízní, které se dómský kanovník a scholastik přechodně těšil u arcibisku-

49) K papežské aprobaci Václavovy volby Krofta 1901, s. 453–456, o církevní politice pražských dvorů v počátcích schismatu Holinka 1933, s. 25–91, Weltsch 1968, kap. I, Polc 1972, s. 96–101 a Spěváček 1979, s. 474–479 a 1986, s. 110n.

50) K Jenštejnovu plánu přenesení pařížského teologického studia Holinka 1933, s. 51–52, širší okolnosti vysledoval Kałuža 1974, srov. zvl. s. 94–102. Odvetný zákrok Klementa VII. vůči urbanovcům na pražské univerzitě zmiňuje Spěváček 1986, s. 374, pozn. 2. Sporé údaje o koleji krále Václava u Svatoše 1977, nověji srov. Holá 2017, s. 60–61 a dále podle rejstříku.

pa Jenštejna. A tak oba Jindřichové ani chvíli nezaváhali, když se jim naskytla možnost působit na nově založeném teologickém studiu ve Vídni. Jindřich z Langensteinu odešel z Prahy již na přelomu let 1383–1384, aby pro rakouského vévodu Albrechta III. vypracoval směrnice o potřebách nového vysokého učení, Jindřich z Oyty ho následoval o rok později, když ho znechutily spory o místa v profesorských kolejích.⁵¹

Souhlas papeže Urbana VI. se zřízením bohoslovecké fakulty ve Vídni byl ranou do zad jeho oddanému straníku Jenštejnovi. Léta připravovaný plán se zřítíl jako domek z karet, nehledě na to, že pražská teologie dostala silnou konkurenci v blízkém sousedství. Smolný rok 1384 arcibiskupovi navíc přinesl roztržku s králem Václavem, který ho koncem června zbavil kancléřského úřadu, a těžké finanční ztráty na statcích v okolí Roudnice. Kromě vzrůstajících potíží s duchovenstvem královské strany se Jenštejn musel na sklonku roku zabývat hrozbou rozkolu na univerzitní půdě. Mistři domácího univerzitního národa stále více považovali za křivdu, že nová či uprázdněná místa v kolejích získávali cizinci. Jakmile se odchodem jednoho či více pařížských profesorů do Vídně uvolnila jejich místa, mistři korporace Českého národa na ně začali rázně uplatňovat svůj nárok, a to v rozporu se statuty, které (alespoň v případě Karlovy koleje) mezi domácími a cizími kandidáty nečinily rozdíl. Řády vysokého učení, zvýhodňující sdružené hlasy tří cizích národů, slabá pětina všech domácích mistrů v profesorském sboru i jejich zanedbatelné pozice na teologické fakultě předem vylučovaly úspěšné prosazení požadavku v rámci samosprávných univerzitních kongregací. Jedinou možností nápravy byl zásah vnějšího činitele v osobě pražského arcibiskupa jako kancléře univerzity. Situace v tomto ohledu byla mimořádně příznivá, neboť Jenštejn řadě bývalých pařížských profesorů zazlival jejich nevděk a námluvy s vídeňským dvorem. Dochované doklady jsou značně mezerovité, mnohé však nasvědčují, že mluvčí Českého národa na Jenštejnovi požadovali polovinu míst v mistrovských kolejích.⁵²

Zostřené napětí na univerzitě nepochybně přispělo k tomu, že při volbě rektora v polovině října 1384 příslušníci tří cizích národů zvolili Konráda Soltaua

51) Jednání mezi Jenštejnem a generálem dominikánského řádu osvětlil Koudelka 1960, s. 209–213, manifest Jindřicha z Langensteinu králi Václavovi vydal Sommerfeldt 1907, s. 436–459. Bartoš 1942, s. 67–72 tomuto učenci připsal autorství reformního traktátu Tetragonus Aristotelis, ač ve své starší edici dával přednost Vojtěchovi z Ježova (Bartoš 1916, s. 2n.). Jindřich z Oyty se podílel na novelizaci statut pražské teologické fakulty z prosince 1383. Více k tomu Bartoš 1944, s. 12–14 a zejména Kavka 1971, s. 129–143. Jindřichovy životní osudy podrobně vysledoval Lang 1937. K Tottingovu nominalismu Dekarli 2015, třem z jeho málo známých kázání věnovali pozornost Odstrčilík/Battista/Burgazzi 2015.

52) K situaci v roce 1384 Spěváček 1986, s. 164–166, o početnosti mistrů-regentů Českého národa v tomto období Kavka 1966, s. 81–84. Výklad univerzitních sporů z přelomu let 1384–1385 se v řadě ohledů různí. Srov. zejména Tomek 1893, s. 331–335, Bartoš 1947, s. 64–66 a Spěváček 1986, s. 179–181, 378–379. V textu vycházím ze svědectví dochovaných pramenů, celá aféra si však vyžaduje zevrubné revize. Nověji k ní Šmahel 1993–1994 (přetisk Šmahel 2016, s. 110–115) a zevrubněji Nodl 2010, kap. II, podle něhož výsledkem sporu bylo „smíření národů“ na pražské univerzitě, k němuž však, jak se domnívám, došlo nátlakem tří nečeských národů na korporaci národa domácího.

Náhrobek arcibiskupa Jana z Jenštejna
v bazilice sv. Praxedy v Římě

(† 1407), průbojného saského profesora teologie a držitele několika vysokých obrocí, jemuž mohli v nastávající kampani plně důvěřovat. Rektorovi stáli po boku vážení doktoři teologie Jindřich Totting z Oyty a Matouš z Krakova, dále bakaláři bohosloví Menso z Beckhusenu a Bartoloměj Torgelow, doktor med. Bruno z Osenbrughe a mistři svobodných umění Mikuláš Storch a Mikuláš z Meppen. Proti této silné osmičce kolegiátů hájili zájmy korporace domácího národa profesor teologie Jenek Václavův z Prahy, bakalář téže fakulty Mikuláš z Rakovníka a mistři svobodných umění Mikuláš z Litomyšle, Štěpán z Kolína a Martin Čech.⁵³

Na žádost advokátů Českého národa arcibiskup Jan z Jenštejna 2. prosince 1384 osobně svěřil při o koleje oběma generálním vikářům a zároveň rozkázal, aby na uprázdněná místa v kolejích nebyli do konečného výroku voleni žádní cizinci. O dva dny později rovněž vyhověl další stížnosti zástupců Českého národa a uložil rektoru Soltauovi dodržovat platné řády a zvyklosti při svolávání univerzitních schůzí. Současně tak vypukly hned dva spory, z nichž jeden mistři Českého ná-

53) Politickou dráhou a mnohoobročnictvím Konráda Soltaua se zabýval Brandt 1978, s. 614–627. Další hlavní aktéry soudních sporů určují podle pramenů uvedených níže v pozn. 54 a 55.

roda vedli proti kolegiátům tří ostatních národů a druhý proti rektoru Soltauovi. Proti oběma rozsudkům generálních vikářů Konrad Soltau ihned vyhlásil jménem svým a tří cizích národů odvolání k papežské kurii. Arcibiskup Jenštejn pochopil, že přestřelil, a rozhodnutím z 23. prosince soudní výrok ve věci kolejí částečně revokoval. Mezitím však rektor pohrozil zákazem všech přednášek, zkoušek a jiných aktů, čímž proti sobě ještě více popudil domácí mistry a studenty. Rozmíšky se neobešly bez prudké výměny názorů hanlivými slovy a „suchými ranami“, za něž rektor své odpůrce potrestal uvězněním v univerzitním karceru. Soltau, jeho prokurátor a kolegové sice v soudních stáních před generálními vikáři formálně uznávali Jenštejnovu kancléřskou nadřazenost, současně však obvyklými postupy řízení protahovali do netrpělivě očekávaného návratu krále Václava, s jehož intervencí proti zneprátenému arcibiskupovi předem počítali. Generální vikáři však na krále nečekali, opětovaným žádostem prokurátorů Českého národa vyšli vstříc a 20. ledna 1385 uvalili na osm kolegiátů cizích národů klatbu za neuposlechnutí soudu. Kromě toho kancléř Jenštejn téhož dne zakázal rektoru univerzity uvrhnout kohokoli do soukromého vězení a jako místo případné vazby určil žalář při arcibiskupském dvoře.⁵⁴

Naděje, které postižení profesori vkládali do krále Václava, nebyly zcela plané. Již 28. ledna se z králova pověření dostavil před arcibiskupa vlivný člen korunní rady vévoda Přemek Těšínský, aby konflikt o koleje kompromisně urovnal. Vzhledem k tomu, že zástupci tří cizích národů slíbili kancléři znovu poslušnost ve všech záležitostech podle platných univerzitních statut, Jenštejn zřejmě souhlasil s vytvořením smírcí komise složené ze čtyř příslušníků Českého národa a stejného počtu zástupců tří ostatních národů. Třebaže paritní zastoupení v komisi bylo pro domácí mistry zcela ojedinělou satisfakcí, při zdoluhavém rokování nebylo zatím možné původní nárok na polovinu míst v kolejích obhájit. Kompromisní dohoda i tak byla pro ně úspěchem, neboť v obou mistrovských kolejích natrvalo získali pět míst z dvanácti, přičemž šesté, „nerozdílné“ místo mělo být obsazováno společnou volbou. Osm vyobcovaných kolegiátů se návrhu smírcí komise podřídilo, takže před 1. březnem z nich byla sňata klatba. Prokurátor domácí strany mistr Ondřej Zabitec se sice dožadoval postihu jiných příslušníků tří cizích korporací, záhy nato však, zřejmě na pokyn vyšších míst, kolejní aféra utichla.⁵⁵ Jak tomu některé okolnosti nasvědčují, byla při této příležitosti uzavřena obecná dohoda

54) Z procesních akt se dochovalo pouze formulářové znění obojího odvolání do Říma, které zpřístupnil Tadra 1890, s. 303–308. Zápisy v soudních aktech pražské konzistoře jsou sice četné, avšak většinou kusé: Tadra SA II, s. 299–303 (č. 274n.) a 305–316 (č. 2n. z roku 1385). Bouřlivý průběh rozepří na univerzitní půdě a královu intervenci dokládá Kronika University pražské, ed. Goll FRB V, s. 567. Její svědectví však nutno brát kriticky, neboť například děkanská akta artistické fakulty nevykazují od počátku prosince žádné delší přerušení bakalářských zkoušek (snad s výjimkou deseti dní mezi 8. a 18. prosincem). Srov. k tomu MUPR I-1, s. 223–230.

55) Výsledek smírcího řízení osmičlenné komise je znám pouze nepřímo ze zprávy Kroniky University pražské, potvrzuje ho však dohoda z roku 1390, o níž v pozn. 56. Rovněž jen nepřímo lze předpokládat králův souhlas s dosaženým kompromisem a jeho nátlak na uzavření sporu.

„o svornosti národů“ (*concordia nacionum*), jež mimo jiné zakazovala vyvolávat soudní pře mezi národy a přenášet je mimo univerzitní obec.⁵⁶

Naproti tomu proces, který mistři Českého národa vedli proti bývalému rektorovi, jehož funkční období na jaře již uplynulo, pokračoval až do ledna roku 1387. Neústupný Soltau do sporu zavlkl i kolegy z teologické fakulty, kteří svou žalobu na arcibiskupa Jenštejna stáhli teprve v prosinci 1385. Okolnosti tohoto přidruženého konfliktu zůstávají nejasné, nejspíše v něm šlo o revize statut. Ani poté se Soltau nevzdal a bez zábran se soudil dále, neboť již měl v kapse pozvání od rýnského falckraběte Ruprechta II. na nově založenou univerzitu v Heidelbergu. Spolu s tímto vlivným profesorem, jenž v Praze odchoval několik desítek žáků, přešlo do Heidelbergu celkem třiadvacet mistrů a bakalářů. Na rozdíl od právnické univerzity se úbytek ve sboru mistrů-regentů artistické fakulty projevil až počínaje rokem 1388. Úměrně tomu také vzrostlo poměrné zastoupení domácích mistrů na 27 až 38 procent.⁵⁷

Poklid v mistrovských kolejích trval do roku 1390, kdy se uprázdnilo dvanácté místo v Karlově koleji, které mělo tentokrát připadnout mistru domácího původu. Kolegiáti tří cizích národů svou většinou zvolili slezského Němce, bakaláře teologie Konráda z (Dolního) Benešova. Čeští kolegiáti ihned podali protest, neboť Benešov v Opavském knížectví podle jejich zdání nepřislušel k územní sféře domácího národa. Sporná záležitost se vyřešila rozhodčím výrokem Bartoloměje Torgelowa a Alberta Engelschalka. Mistru Konrádovi mělo již místo zůstat, avšak při každém jeho příštím obsazování se mělo postupovat podle předem daného, pro domácí korporaci poněkud výhodnějšího klíče. Mistři Českého národa, jak je z této drobné epizody zřejmé, nepřestávali usilovat o větší vliv na pražském obecném učení, přestože v blízké době nemohli počítat s výraznějším úspěchem. Slibným řešením hmotné situace domácích mistrů a studentů bylo založení nové vlastní koleje, i na tu však bylo ještě třeba několik let čekat. V pedagogické činnosti byli čeští mistři dosti liknaví. Jejich čest v tomto ohledu zachraňovali mistři Fridman (ze Žitavy či z Ústí), Mikuláš z Litomyšle a Jan z Mýta. Také v teologických a jiných rozepřích Jenštejnovy éry čeští univerzitní profesori nedávali o sobě slyšet, což si lze ovšem vysvětlit jejich nepatrným zastoupením mezi doktory a bakaláři bohoslovecké fakulty.⁵⁸ Téměř v každém ohledu to měla být až Husova generace,

56) Tuto zapadlou dohodu, jejíž znění není známo, rekonstruoval Nodl 2010, 2. kapitola, jenž podle mého soudu její skutečný dosah přecenil. Skutková podstata lépe vyplývá z Nodlova výkladu v souběžné bilanční stati, viz Šmahel/Nodl 2009 (přetisk Šmahel 2016, zde s. 190–192).

57) K vleklému procesu proti Soltauovi viz opět Tadra SA II, zvl. s. 352, č. 201 (profesoři teologie), s. 388, č. 192 (obnovení sporu) a s. 414, č. 18 (poslední stání). K opozičním postojům tohoto profesora v Heidelbergu Schwinges 1986, s. 369–372, zde také na s. 364 grafické vyjádření počtu imatrikulací na pražské právnické univerzitě. Pro počet současně působících mistrů-regentů na artistické fakultě srov. Kavka 1966, s. 86, tab. 2. Třeba dodat, že dalších 10 mistrů a 21 bakalářů odešlo roku 1388 na univerzitu do Kolína nad Rýnem. K secesím z Prahy Seibt 1973a, s. 412–415.

58) Rozhodčí výrok Torgelowa a Engelschalka v MUPR II-I, s. 292–296, č. 23, k interpretaci mj. Novotný 1909, s. 12–13 a Nodl 2010, s. 70–71. O pedagogické činnosti podle počtu bakalářských zkoušek Kavka 1966, s. 92–94, personální stav teologické fakulty postihl Bartoš 1944, s. 12–14 a 1940, s. 41–47 (pro

jíž se podařilo starší emancipační tužby naplnit skutky a zapojit počestné vysoké učení do služeb reformního hnutí.

V zjednodušené ideové posloupnosti českého reformního hnutí od Milíče z Kroměříže přes Matěje z Janova k Janu Husovi má sice střední etapa 80. a 90. let 14. století svého čelného představitele, pouze však v úzkém záběru učené teorie. Doba velkých kazatelů minula, žádný z mravokárců nebyl s to rozjitřit svědomí Jenštejnovy Prahy. Celkový útlum davových náboženských emocí, ač to na první pohled odporuje zdravému rozumu, vyplýval z prudkého vzestupu krizových projevů uvnitř a vně církevního organismu. Rok od roku se situace vyostřovala a jevila stále méně přehlednou. V temné spleti otřesů a nejistot se myslitelé a kazatelé nestačili orientovat. Cesta z bludného kruhu se ztrácela v nedohlednu, všem chyběl opěrný bod širší společenské naděje i platnosti, kritika běžných nemravů ztrácela na účinnosti v konfrontaci s dříve neznámými mocenskými rozpory mezi představiteli církve a státu. Tak se se to mohlo současníkům jevit v době, kdy se viditelné krizové příznaky vzájemně propojovaly a umocňovaly. Ve skutečnosti však v některých oblastech společenského soužití a církevních poměrů, např. pokud jde o svatokupecké praktiky, nemuselo jít o výchylku z běžných poměrů.⁵⁹

Papežské schisma přitom do vnitřních poměrů českých zemí zasahovalo jen vzdálenými ohlasy. Zcela jednoznačný příklon vládnoucích kruhů k římskému papeži předem odnímal živnou půdu globálním úvahám konciliárního zaměření. Projekty a memoranda tohoto druhu přicházely na pražský dvůr zvnějšku a zapadaly zde celá desetiletí bez ohlasu, třebaže král Václav čas od času v politickém zákulisí koketoval s avignonskou diplomacií.⁶⁰ Domácím oprávcům na univerzitě i jinde se křesťanství zúžilo na římskou sféru, což bude příznačné i pro generaci Husovu. O to větší dosah měly v domácím prostředí dílčí rozkoly uvnitř české provincie a do krajnosti vyhocené konflikty mezi duchovní a světskou mocí.

Zprvu nic nenasvědčovalo, že by se přátelské vztahy mladého krále k jeho staršímu rádci na arcibiskupském stolci a naopak měly zkřížit oboustrannou nenávisť nejhrubšího zrna. Protektorství ctižádostivého Jenštejna se Václavovi začalo záhy zajídat, takže vzhledem k povahovým rysům obou hodnotářů musela dříve či později narazit kosa na kámen. Jenštejn je postavou veskrze tragickou. Na rozdíl od Václava věděl, čeho chce dosáhnout, a přes všechnu náruživost k moci by si sotva na jeho místě lépe vedl některý z příštích reformátorů. Hned po svém

dobu Husovu). K Janovi z Mýta a jeho lektuře na Žalmy naposled Coufal 2016, který doložil jeho závislost na spisu Tomáše Waleyse.

59) To měl zřejmě na mysli Marin 2017, s. 446 in margine mého předcházejícího výkladu. Sám pak dodává, co plyne z jiných míst mé knihy: „To, co se změnilo, tedy nebylo prohloubení zmíněných zlořádů, ale spíše stoupla úroveň nároků, což učinilo nesnesitelným chování, které bývalo dříve přijatelným.“ K tomu jen dodávám: Snad ano, avšak před schismatem v obecné i české církvi.

60) K počátečnímu působení avignonské strany v českých zemích Holinka 1933, kap. II. V další kapitole se autor podrobně věnoval ohlasům konciliární teorie na počátku Václavovy vlády. Poměrně nejsměleji si počínal Vojtěch z Ježova v traktátu O schismatu, třebaže patřil ke straníkům papeže Urbana VI. Při pochybnosti volby by se podle něho např. odpůrcům neměly udělovat klatby (viz zvl. s. 129–137); s menšími odlišnostmi k tomu též Kadlec 1969, s. 62–66.

nástupu do úřadu vyhlásil generální vizitaci celé diecéze, aby získal potřebný přehled o jejím stavu a aby současně dal najevo, že bude spíše navazovat na Arnošta z Pardubic než na svého strýce Jana Očka. V církevní správě pokračoval v díle předchůdců a cílevědomě centralizoval i upevňoval administrativní aparát. Obklopoval se předními učenici, od nichž se vždy nedočkal vděku, na mysl i mu však tanuly i hlubší otázky víry a křesťanského života. Mystické prožitky a vize posvěcovaly jeho kroky, současně jim však upíraly střízlivou rozvahu, kterou role Václavova spolu- a protihráče vyžadovala.⁶¹

Stěží by mu také Hus nebo Jakoubek ze Stříbra vyčítali, že všemožně chránil příslušníky duchovního stavu před svévolí a násilnými akty světské moci. Nešlo přitom vždy jen o církevní majetek, jehož přemíra byla reformátorům trnem v oku. Počínaje mocenskými rozbroji na Moravě se množily zásahy do privilegovaného ústrojí církve, které záhy dostaly záštitu v mnohem závažnějších projevech panovníkovy libovůle. Ve srovnání s první polovinou Václavovy vlády byla předrevoluční doba pro církevní instituce bezmála selankou. Zcela jinak se ovšem konflikty mezi světskou a duchovní mocí jeví z vnějšího pohledu na církve, která v Jenštejnově pojetí byla státem ve státě. Přebujelostí svého početního stavu, institucí a majetku přesáhla „mrtvá“ a parazitující ruka církve již v Karlově období únosnou mez z hlediska potřeb i ekonomického potenciálu českých zemí. Pod rouškou osobních konfliktů tak započal zpětný nápor redukce, který měl později dostat programovou linii „chudé církve“ a do značné míry i celospolečenskou podporu.

Žalostiplnou situaci duchovenstva v první polovině Václavovy vlády vylíčil temnými barvami autor letáku, který za hlavní viníky jeho svízelné a krutých útrap označil krále a dvorské kořistníky. Nejen tito bezbožní napodobitelé císaře Nerona, ale i všichni další nepřátelé kněžstva jsou mu hned podezřelými z kacířství a protivníky evangelického řádu. Neznámý žalobce připisuje díl odpovědnosti i na vrub netečných a zbabělých prelátů, církevních penězoměnců a kramářů. Nejspíše tu měl na mysl mnohoobročníky v královských službách. Jenštejn však měl opozici i ve svatovítské kapitule, která ústy Vojtěcha z Ježova vyhlášovala svůj nárok na rozhodující slovo v mnoha závažných otázkách dotýkajících se pražské diecéze. Nactiutrhačný tón, který si tento svárlivý kanovník vůči primasovi dovoloval, dobře dokresluje vratkost Jenštejnova postavení a frakční roztržičnost vysokého kléru. S výjimkou sporu o zrušení odúmrť šlo často o bouře na lžíci vody, v nichž uražená ješitnost dominovala nad věcnými důvody.⁶²

61) V příkrém protikladu k českému katolickému dějepiscevtví navrstvil na Jenštejnův portrét temné stíny Paul De Vooght, který však přece jen v pozdějším shrnutí celé otázky své vývodě poněkud otupil (srov. De Vooght 1975-II, s. 1005–1009). Jinak viz zejména Weltsch 1968, výstižnou charakteristiku jeho osobnosti podal Spěvák 1986, s. 161–164, z katolického hlediska srov. Polc 1999 (zde řada statí), ke sporu s Václavem IV. Doležalová 2012a.

62) Anonymní leták *Planctus cleri* (též *Epistola contra emulos status clericalis*) jeho vydavatel připsal mistru Štěpánovi z Kolína a vročil do roku 1393 (Odložilík 1926, s. 1–48). Naproti tomu Bartoš 1942, s. 88–92 spis posunul zpátky do 80. let a celkem věrohodně za jeho autora označil muže z Jenštejnova kruhu. Spory Vojtěcha z Ježova s arcibiskupem Jenštejnem rozebral Kadlec 1969, s. 44–57. Ke sporům o odúmrť a k dalším

Přes napětí mezi arcibiskupem a panovníkem neochaboval dohled na církevní pravověří, byť valdenští a beghardi nedávali o sobě příliš slyšet. Koncem ledna 1384 bylo na arcibiskupově dvoře vyslechnuto několik valdenských kacířů. Zřejmě šlo o událost natolik mimořádnou, že ještě téhož dne doktor Matouš z Krakova vystoupil na kazatelnu, aby širší publikum seznámil s osmi bludy jejich zavržených věrouky. Dokonce i král Václav pocítil potřebu zasáhnout a mandátem z 15. února téhož roku přikázal všem světským a církevním velmožům pomáhat inkvizici. O rok později Jenštejn svěřil inkviziční agendu svému světícímu biskupovi Johlínovi z Prahy. Po valdenských a beghardech jako by se však zem slehla a teprve zlomky inkvizičních akt z první poloviny devadesátých let dosvědčují, že strážci neposkrvněné víry ve svém úsilí nepolevovali. Někdy v letech 1394–1395 odpřisáhl valdenské bludy v pražském arcibiskupském dvoře jistý Václav ze Sušan spolu s několika sousedy z téže vesnice ležící východně od Chomutova. Přibližně do stejné doby spadají výslechy žen z Chomutova, z nichž vdova po Petru Schleyferovi doznala styky s rakouskými valdenskými kazateli, kteří nalézali pohostinství u jednoho mlynáře v okolí města. Do spárů inkvizice se však dostal i jménem neznámý vzdělanec, snad dokonce student pražské univerzity, znalec bible a čtenář vizionářských děl Hildegardy z Binden, sv. Brigity a františkánského spirituála Jana z Rupescissy (Roquetaillade). Na dotaz, zda si od Matěje z Janova vypůjčil více knih, odpověděl, že jen pár sexternů, jejichž obsah neudal.⁶³

Pozornost, kterou inkvizitor věnoval Matěji z Janova, nebyla náhodná, neboť akta o tomto podezřelém mistru od konce osmdesátých let stále narůstala. Selský synek z Janova u Mladé Vožice se dostal na vyšší studia do Prahy někdy na počátku sedmdesátých let. Blízkost jeho rodiště k Malému Ježovu, odkud pocházel svatovítský kanovník Vojtěch Raňkův z Ježova, napovídá, že se oba krajané záhy seznámili. V Praze na Matěje podle jeho vlastní vzpomínky hluboce zapůsobila osobnost Milíče z Kroměříže, nikoli však do té míry, aby se zapojil do jeho kazatelské školy. Snad ještě nedosáhl požadovaného stáří pro kněžské svěcení, snad nejdříve chtěl rozšířit své vzdělání řádným vysokoškolským studiem. Avšak již to, že dal přednost Paříži před Prahou, znovu ukazuje na směřodatný vliv mistra Vojtěcha, jehož jako famulus možná doprovázel do exilu. Čtyřleté studium k titulu mistra svobodných umění, který zde získal spolu s krajanem Buzkem ze Skopytec v roce 1376, bylo úměrně dlouhou dobou, neboť nejprve musel složit bakalářské zkoušky. Další pětileté studium na teologické fakultě přerušily vnitřní sváry na univerzitě. Matěj jako rozhodný stoupenec papeže Urbana VI. počítal s tím, že studia bude muset dokončit v Praze, a proto si ke starší rezervaci na církevní beneficium vyžádal od římské kurie ještě tzv. expektanci na kanovnictví pražského kos-

závažným projevům Jenštejnovy církevní politiky více již výše ve III. hlavě, k Jenštejnově sociální politice Polc 1999d.

63) Heretické články z kázání Matouše z Krakova (25. ledna 1384) vydal Patschovsky 1979, s. 318–323. Zde rovněž na s. 128–129 regesta k inkvizici v době vlády Václava IV. Zlomky akt výslechu a odvolání sedláků ze Sušan vydal Truhlář 1899, s. 353–355 (Paběrky 26), informace o obsahu dosud nevydaných strahovských zlomků u Hlaváčka 1988, s. 130–131.

tela. Jakmile se mu této milosti 1. dubna 1381 dostalo, Matěj požádal kongregaci anglického národa o doporučující listy pro krále Václava i arcibiskupa Jenštejna a nejspíše na počátku podzimu téhož roku se přes Norimberk vrátil do Prahy.⁶⁴

Pařížského kolegu přijal pod svou střechu scholastik Vojtěch, jenž také přiměl kapitolu, aby 12. října 1381 bez výhrad přijala Matěje z Janova za kanovníka a vykážala mu místo na svatovítském kůru. Jeho kanovníctví bylo ovšem pouze titulární povahy, podobných čekatelů na obročí z Urbanovy milosti bylo tehdy více než všech míst v kapitule. Zaujat žádostivostí po mamonu a světských počtách, kterou později přičte Antikristovu našeptávání, houževnatě se soudil o své nároky, uprázdněné místo kanovníka však získal jeho protivník. Arcibiskup mu usnadnil těžké začátky jmenováním za svého plnomocného zástupce na místě zpovědníka. Byla to únavná každodenní dřina, jež mu nedopřávala času, aby na pražské teologické fakultě dovršil studia předepsanými kursy a zkouškami. Když byl kolem roku 1388 jmenován správcem fary ve Velké Vsi u Podbořan, na univerzitní grady a jiné hodnosti už nepomýšlel. S Prahou a s jejími knihovnami, které potřeboval k práci na svém životním díle *O pravidlech Starého a Nového zákona*, se však nerozloučil. Jmenoval za sebe střídníka, dále zpovídal i uděloval svátosti v katedrále a stále častěji vystupoval na kazatelnu ve staroměstském chrámu sv. Mikuláše, a následoval tak Milíče z Kroměříže. Nešlo přitom jen o symbolickou štafetu očistného slova. Matěj se stále více hroužil do duchovního prožitku a učeného domýšlení Milíčova odkazu, jehož zápalnou jiskru se snažil znovu rozdmýchat.

Milíčova satisfakce u avignonské kurie nepřímou rehabilitovala i některé z jeho suspendovaných žáků, jimž pražská konzistoř nadále již nemohla upírat výkon kněžského úřadu. S místy pro ně však byla velká potíž, protože pražští faráři před milíčovci zavírali dveře i v případě, že jim arcibiskup Jenštejn povolil kazatelskou činnost. Ze svízelné situace se postupně vymanil jeruzalémský kazatel Vojslav. Zprvu se sice musil spokojit s kaplanstvím u sv. Hipolyta pod Vyšehradem, pak se však stal osobním kaplanem pánů z Rožmberka, kteří ho nejspíše roku 1384 dosadili na svou bohatou patronátní faru v Miličíně. O dva roky později již Vojslav dosáhl vlivného úřadu opravce (korektora) duchovenstva, jenž mu umožňoval podat pomocnou ruku někdejšímu druhům. Za milíčovce byl počítán ještě roku 1388, poté však jeho radikální minulost připomínal jen název působiště. Vojslavovi snad při jeho kariéře v rožmberském okruhu napomohl doktor Vojtěch, který podobnou službu prokázal několika dalším kněžím Milíčova okruhu. Z titulu funkce scholastika měl Vojtěch podací právo k farnímu kostelíku sv. Martina menšího na Starém Městě, kam v říjnu 1376 dosadil Martina z Nové Vsi. Ten byl záhy u římské kurie obžalován za bohoslužby na Milíčovu paměť, a i když byl omilostněn, musel si v červenci 1378 vyměnit faru s Otou, plebánem z Veselé. Také jméno jeho nástupce připomíná jednoho ze suspendovaných kazatelů, zvláště když dotýčný

64) Starší literaturu o životě a díle Matěje z Janova kriticky utřídila Nechutová 1972, s. 119–132. Základní prací zůstává Kybal 1905, z něhož dále vycházím, soupis Matějovy literární pozůstalosti u Spunara 1985, s. 162–171. O českých scholárech, kteří souběžně s Matějem z Janova studovali v Paříži, mj. Černá 1970–1971, s. 71–72, která však správný údaj pramene Busco de Scopitecz navrhla číst „z Kopice“.

Kostel Panny Marie a sv. Jiljí
při klášteře kanovníků sv. Augustina
v Třeboni

Ota se již v říjnu téhož roku fary „svobodně“ vzdal. Kostel sv. Martina menšího zřejmě byl pod stálým dohledem, neboť ani Vojslav z Benešova (výše zmíněný kazatel?), ani jistý Mikuláš (z Hvozdnice) se zde dlouho neudrželi.⁶⁵

Probírka církevními akty může vynést na povrch některé další údaje, sotva se však podaří okruh aktivních milíčovců podstatně rozšířit. Dokonce i scholastik Vojtěch si musel počínat obezřetně. Když se na něho někdy v letech 1376–1378 správce jeho patronátní fary Martin z Nové Vsi obrátil s dotazem o přípustnosti častého přijímání svátosti oltární laiky, zněla jeho obšírná odpověď adresátovým uším polovičatě. Vojtěch se uvážlivě vyslovil pro přijímání laiků jednou za týden, pokud jde z jejich strany o vřelou a opravdovou potřebu. Vojtěchův dům na Hradčanech sousedil s palácem pánů z Rožmberka, kteří se v milíčovské historii

65) Kazatele Vojslava s pozdějším milíčinským farářem hypoteticky ztotožnil již Teplý 1899, s. 14–24, v kapli pod Vyšehradem ho zachytil Tomek 1905, s. 188, u něhož také na s. 228–229 výčet farářů u sv. Martina menšího. Rychlé změny na této faře zápisy konfirmačních knih nijak neosvětlují (viz Emler LC III–IV, s. 90, 101 a 116). Na chvíli zde zakotvil i jeruzalémský Vojslav původem z Benešova, jenž se již v roce 1380 stal kaplanem pánů z Rožmberka (Hlaváček/Hledíková 1973, s. 81). K jeho další kariéře korektora kléru Hledíková 1971a, srov. též Hledíková 1970, s. 130. Ve stati o jeho milíčinské knihovně Svobodová 1998, s. 447–448 zaznamenala i jeho životní osudy. Postupně si polepšil i Štěpán z Kroměříže, jemuž Bartoš 1956b (neustránkovaný katalog) připsal Život ctihodného Milíče. O jeho žalobách na kolegy roku 1380 Hlaváček/Hledíková 1973, s. 84–85.

vyskytují nápadně často. Rožmberkové věnovali třeboňskému konventu řeholních kanovníků sv. Augustina Milíčovu postilu *Gratie Dei*, tamější bohatá knihovna měla však kolem roku 1390 více děl nejen Milíčových, ale i Waldhauserových.⁶⁶ Proto také nepřekvapuje, že doktor Vojtěch krátce před smrtí pověřil na prvním místě právě pana Jindřicha z Rožmberka, aby se pokusil odejmout cisterciáckému řádu bezprávně držený Milíčův Jeruzalém. Výčet osob, které mu v tom měly pomáhat, zahrnuje většinu známých milíčovců. Ze staroměstských patricijů to byli mimo jiné kramář Kříž, apotékář Angelo původem z Florencie a známý nám již kroječ sukna Machuta, mezi kněžími defilují Matěj z Janova, milíčinský farář Vojslav, střídník od sv. Haštala Štěpán z Kroměříže, snad autor prvního Milíčova životopisu, kněz Martin z Nové Vsi a jeden z trojice kazatelů se shodným jménem Mikuláš. V osobě svého nástupce na místě scholastika Vojtěch chtěl Jeruzalému zajistit ochranu kapituly, avšak v případě, že by jím nebyl Čech, měl pečovat o Jeruzalém kapitulní děkan. Naopak lze v tomto pořízení postrádat Milíčova velkého ctitele Tomáše ze Štítného, což překvapuje o to více, že Vojtěchovy osobní styky s tímto plodným spisovatelem a překladatelem zemanského původu byly dávného data. Vojtěch pročetl Tomášovy spisy a pomáhal mu s obtížnou bohovědnou terminologií, Tomáš mu zase již roku 1376 na oplátku věnoval své Knížky šestery o obecných věcech křesťanských. Trochu rozporuplná postava doktora Vojtěcha tak právem v předchozím výkladu vystupuje v roli protektora okruhu opravných a národněmancipačních snah.⁶⁷

Propagace častého přijímání svátosti oltářní v milíčovsko-janovském okruhu dráždila pražské faráře a oltářníky, kteří zmnožení těchto úkonů spojených se zpočátku nevrle přijímali jako nežádoucí břemeno. Neodbytné byly zejména zbožné ženy, z nichž některé se údajně více staraly o vlastní spásu než o domácnost. Zatímco Matěj z Janova si je nemohl vynachválit, jejich manželé a příbuzní začínali reptat. Jelikož Matěj kázal u sv. Mikuláše v rodném jazyce, větší odezvu zřejmě nalézal v českém obyvatelstvu, jehož počet se i na Starém Městě pražském rychle zvyšoval. Také domy bekyň zadržovaly podnět k pověstem, že se v nich uchýlilo beghardské kacírství. Snad aby ukázal, jak málo arcibiskup Jenštejn dbá o pravověrnost svěřené mu provincie, král Václav dal v květnu nebo počátkem června 1388 vyhlásit v Praze dekret proti beghardům, kteří „zkázonosně otravovali mysl věřících“. Jenštejnovi nezbylo nic jiného než se vlastní vyhláškou připojit ke královu výnosu. Současně však varoval před udáváním a pronásledováním zbožných

66) Vojtěchovo vyjádření pro faráře Martina vydal Kadlec 1971, s. 199–230. Zájem o duchovní podněty milíčovského okruhu lze předpokládat u Vojtěchova kolegy z kapituly Petra II. z Rožmberka, o jehož vizitační horlivosti a kulturním rozhledu Kadlec 1870–1971, s. 89–98. Knihovní soupisy třeboňského kláštera z předhusitské doby vydal a vyhodnotil Hlaváček 1964, s. 26, 41–43 a 48–50. Moderní soupis pořídili Dragoun/Ebersonová/Doležalová 2021.

67) O edici zlomku Vojtěchova jeruzalémského pořízení výše v pozn. 42, k jeho osobní závěti ještě níže v následující kapitole. Vojtěchovy styky s Tomášem ze Štítného stručně postihl Kadlec 1969, s. 62, o Tomášově vztahu k Milíčovi mj. Kaňák 1975, s. 43. Další literatura a soupis díla u Spunara 1985, s. 192–213. Ve veřejném dění Prahy Tomáš sice stál stranou, to však nezmenšuje význam, jenž jeho literární dílo mělo v počátečním období reformního hnutí.

věřících, jimž pokrytci a odpůrci ztrpčují život. Kdo obviněnému nedokáže do tří měsíců skutečnou vinu, měl být sám vyobcován z církve.⁶⁸

Zhruba čtyři měsíce po Jenštejnově dekretu z 11. června 1388 říjnová synoda vydala usnesení, podle něhož laikům směla být svátost oltářní podávána nejvýše jednou za měsíc. Kromě toho synoda kazatelům zakazovala vybízet věřící k častému či dennímu přijímání. Matěj z Janova vcelku uznával prakticko-pastorační zřetele synodálního omezení, ostře se však ve svých Pravidlech Starého a Nového zákona (*Regulae Veteris et Novi Testamenti*) ohradil proti tomu, aby zbožní a srdnatí stoupenci Ježíše Krista, toužící po častém přijímání, byli kacéřováni jako beghardi. Skutečné stoupence této sekty se nejspíše v Praze nepodařilo odhalit, neboť jinak by synoda ze 16. června 1391 nepovolila vyzpovídáním a kajícím křesťanům přijímat svátost oltářní, kdykoli budou chtít. Bylo to vítězství nejen milíčovců, ale i několika teologů z Jenštejnova kruhu, kteří v častém přijímání spatřovali nezávadný projev zbožnosti.⁶⁹

Mezitím se však stali obětí honu na beghardy Matěj z Janova a někteří jeho žáci. Veřejné odvolání bludných článků, k němuž byli mistr Matěj, Jakub z Kaplice a jejich druh Ondřej donuceni na synodě 18. října 1389, napovídá, že konzistoř ustoupila silnému tlaku udavačů z řad farního duchovenstva a žebavých řádů. V prvních třech z pěti článků Matěj z Janova musel doznat, že obrazy a ostatky svatých si zasluhují náležitou úctu a že ani jakékoli jejich zneužití neospravedlňuje návody k jejich destrukci. Čtvrtý článek se dotýkal záměny mystického těla Kristova s jednotlivými údy pozemšťanů a úzce souvisel s posledním bodem o častém přijímání svátosti oltářní. Za trest byl mistru Matějovi uložen půlroční zákaz kázání, zpovědi a udílení eucharistie s výjimkou jeho farního kostela ve Veliké Vsi. Mnohem hůře dopadl Jakub z Kaplice, jemuž generální vikáři uložili zákaz kázání na dobu deseti let, zatímco u jinak neznámého Ondřeje se zřejmě spokojili s výstrahou. Čtrnáct bludných tezí a výroků, z nichž žalobci vinili kněze Jakuba, v jednotlivostech vyznívá odvážněji. V odvolání, jež podal římské kurii, Jakub tvrdil, že soudci byli ovlivněni nevěrohodnými svědky a že ve skutečnosti v jeho kázáních nebylo nic pohoršlivého. Papež Bonifác IX. listinou z 13. prosince 1390 nařídil arcibiskupovi Jenštejnovi, aby spolu s mistry teologie Jakubovo provinění znovu přešetřil. Zda a s jakým výsledkem k tomu došlo, není známo.⁷⁰

68) Králův dekret se nedochoval, reaguje však na něj Jenštejnův výnos De Begardis, ed. Weltsch 1968, Appendix VI, s. 233–234. O početných domech bekyň Tomek 1892, s. 233–235, jemuž se podařilo zjistit pouze jeden dům pro mužské poustevníky. Pozadí Václavova dekretu se pokusil osvětlit Polc 1972, s. 164–166, kde starší literatura.

69) Usnesení synody z 19. října 1388 se nedochovalo, článek o častém přijímání však cituje v Regulích Matěj z Janova, ed. Kybal 1908-I, s. 76. Věřoučné rozdíly a podobnosti vnějších projevů beghardů a Matěje z Janova vysvětlil Holinka 1929, s. 110–121, obsah IV. knihy Regulí Matěje z Janova o výjimečném a častém přijímání rozebral Kybal 1905, s. 223–319. Statut synody z 16. června 1391 vydal Polc 1980, s. 447–448. Mezi zastánce častého přijímání náleželi zejména Jindřich z Bitterfeldu a Matouš z Krakova, Jenštejnovo neméně příznivé hledisko objasnili Weltsch 1968, s. 174–176 a Polc 1999a.

70) Odvolání Matěje z Janova, kněze Jakuba z Kaplice a pana Ondřeje vydal Palacký Doc., s. 699–702, Additamenta I. Obsáhlou polemiku proti Matějovým bludům z pera neznámého augustiniána, který nejspíše náležel k žalobcům, vydal Sedlák 1915, s. 21*–44*. Listina Bonifáce IX. z 13. prosince 1390 u Krofty MV

Pokořený mistr Matěj nesl své odvolání s trpkostí, kterou dával najevo na stránkách svých Pravidel Starého a Nového zákona. První knihu měl již zhruba hotovu a původně ani nezamýšlel v díle pokračovat. Zákaz veřejné činnosti mu však umožnil věnovat všechnen čas náročné literární práci, k níž se dříve dostával jen ve volných chvílích. Matějovi odpůrci tak proti své vůli přispěli k tomu, že následující reformní generace se mohla opřít o dílo zdůvodňující návrat k prvotní církvi a spásonosnou potřebu častého přijímání svátosti oltářní. Matěj kromě toho považoval za svou povinnost odhalit projevy falešného křesťanství, počínaje zjištěnými praktikami světského i řeholního duchovenstva a povrchními projevy úcty k ostatkům či obrazům svatých konče.⁷¹

Není jisté, zda se Matěj mohl po vypršení šestiměsíčního trestu vrátit na pražskou kazatelnu, neboť tažení proti němu a jeho žákům neustávalo. V mezerovité dochovaných soudních aktech pražské konzistoře se pařížský mistr vynořuje až 14. července 1392, kdy na příkaz generálních vikářů předložil jejich notáři dvě knihy, jednu psanou na pergamenu v českém jazyce a druhou latinskou na arších papíru, svázaných do desek z hrubého pergamenu. Matěj při té příležitosti uvedl, že neměl čas opisy svých děl opravit a že by k tomu učení cenzoři měli přihlídnout. V té době již na konzistoř přicházela udání též na mimopražské kazatele. Hned dva z nich, oba působili v Kutné Hoře, se zodpovídali generálním vikářům ve středu 24. července. Jan Koželuh, kněz z vratislavské diecéze, kázal horníkům již přes dva roky, aniž měl k tomu náležité povolení. Při kázáních používal novozákonních apokryfů a údajně měl tvrdit, že věřící ve stavu smrtelného hříchu nepřijímají skutečné tělo Kristovo, to však popřel. Jeho provinění nebylo shledáno závažným, protože již 6. srpna mu bylo povoleno konat bohoslužby až do sv. Václava, přičemž se měl zdržet kazatelských projevů. Také druhý kněz, jistý Matouš Janův z olomoucké diecéze, neměl v pořádku doklady, a proto byl suspendován do doby, než učiní nápravu. Jeho agitace proti vnější pompě kutnohorského procesí o Božím těle připomíná slovník Matěje z Janova, s nímž však vůbec nemusel přijít do styku.⁷²

Teprve z dalšího předvolání mistra Matěje ke konzistoři vyplývá, že byl předtím (neznámo kdy) postižen novým zákazem výkonu kněžských funkcí. Když 13. září 1392 před generálním vikářem Janem z Pomuku slíbil, že bude ve všech počestných a dovolených věcech poslouchat arcibiskupa Jana z Jenštejna, byl mu trest bez jakýchkoli místních či jiných omezení zrušen. Bylo to zřejmě naposled, kdy se

V-1, s. 231–234, č. 420, srov. též Krofta 1900, s. 278–280.

71) Obšírný rozbor Matějova díla podal již Kybal 1905, hlava III, dále mj. srov. Valasek 1971 (z katolického hlediska), Molnár 1982, s. 166–188 (vztah k obrazům), 1967b, s. 211–221 (kategorie božího zákona) a 1970, s. 1010–1018 (filozofické zdroje). Vydání Regulí Matěje z Janova (VI-5: De corpore Cristi) zásadně dokončily Nechutová/Krmíčková 1993.

72) Početné zápisy soudních akt z let 1387–1391 se nedochovaly. Notářský záznam o předání Matějových knih u Tadyr SA III, s. 64, č. 263. Tamtéž, s. 67–68, č. 273 výslech kutnohorských kazatelů. Po dočasném omilostnění byl dán 5. ledna 1393 Janu Koželuhoi souhlas ke kázání v pražské diecézi (tamtéž, s. 73, č. 291 a s. 109, č. 11). Tuto epizodu zmiňuje i Mudra 2012, s. 87 ve své vynikající monografii o eucharistické devoci v Kutné Hoře a jmenovitě o tamějším Bratrstvu Kristova těla.

Matěj z Janova osobně setkal s ústřední postavou aféry, kterou zakrátko vyvrcholil dlouholetý konflikt mezi arcibiskupem a králem Václavem. Smrt tohoto vysokého preláta ve vodách Vltavy dne 20. března 1393 na delší dobu odvedla pozornost jiným směrem, takže učený představitel počínající české reformace mohl zbytek svého krátkého, leč naplněného života strávit v poměrném klidu. Mistr Matěj z Janova zemřel 30. listopadu roku 1394 a jako titulární kanovník byl pohřben ve Svatovítské katedrále.⁷³

Průvodním jevem tažení proti Matějovi z Janova a jeho druhům byl odpor staroměstských farářů přijímat do svých kostelů podezřelé kazatele. Většina z nich kázala pouze česky, čímž se zmenšovaly beztoho již vzácné příležitosti slyšet „slovo boží“ v rodné řeči vrstvy, která úměrně svému početnému růstu si stále více uvědomovala druhořadou roli vlastní národnosti. Příklon k opravným myšlenkám začal se tak poněmáhlu propojovat s jazykově emancipačními požadavky a naopak. Iniciativy se chopili zámožní soukromníci. Vdova po staroměstském měšťanu Oldřichovi z Volfinku, zřejmě Češka, ustanovila v prosinci 1391 svým kaplanem i předním dědicem proskribovaného Jakuba z Kaplice. Jedním ze svědků jejího pořízení byl nonkonformní kněz zemanského původu Zbyněk z Čestína Kostela (Čestín), jehož příbuzní v témže roce zakoupili dům U Černé růže na Novém Městě. Jelikož tento dům Na Příkopě do roku 1402 přešel do vlastnictví univerzitní korporace Českého národa, lze usuzovat, že byl od počátku určen za příbytek chudým kazatelům a studentům. To vše však nestačilo, neboť kazatelé českého jazyka byli nuceni „nedůstojně se tlouci po domech a skrýších“.⁷⁴

Myšlenka zřídit na Starém Městě pražském kapli výhradně určenou pro kázání v české řeči uzrávala delší dobu. S novou naléhavostí se zřejmě připomenula krátce poté, kdy poručníci závěti Vojtěcha z Ježova zjistili, že vrácení Jeruzaléma původnímu účelu nepřichází v úvahu. Záměru úzkého vlasteneckého kroužku, k němuž jmenovitě patřil i Milíčův ctitel Machuta, se cele upsal zámožný kramář Kříž, v němž lze právem spatřovat vlastního zakladatele nejdůležitějšího stánku rané fáze českého reformního hnutí. Pozemek pro kapli věnoval z části rozsáhlého městiště jednoho ze svých domů sám Kříž. Vhodně zvolené místo se rozkládalo v jihozápadní části Starého Města uprostřed české čtvrti a bylo snadno dostupné i obyvatelům sousedního Nového Města. Jeho nevýhodou však byla stísněná a nepravdělná poloha staveniště. Z tohoto důvodu kramář Kříž musel pro daný účel získat kus hřbitova přilehlého kostela sv. Filipa a Jakuba i část veřejného pozemku se studnou. Tu bylo třeba pro obecnou potřebu uvnitř kaple zachovat a Křížovi

73) Slib Matěje z Janova v zápisu u Tady SA III, s. 83, č. 344, k jeho smrti a mramorové desce na hrobě Kybal 1905, s. 21.

74) Tak zakládací listina Betlémské kaple (MUPR II, s. 301, č. 25). Existenci podobných příbytků pro kazatele dosvědčuje výpověď Milíčova žáka Jana z Hiršperku (Jelenia Góra) při vizitaci roku 1380, jenž byl kaplanem měšťana Mikuláše Policera (viz Hlaváček/Hledíková 1973, s. 103). Na pořízení týkající se Jakuba z Kaplice a koupi domu U Černé růže upozornil Bartoš 1923, s. 10 a 17, pozn. 6, který považoval Zbyňka z Čestína za horlivého milíčovce. Ten sice patřil k vykonavatelům závěti Vojtěcha z Ježova, avšak Novotný 1919, s. 75–76 celkem oprávněně pochybuje o jeho reformní opravdovosti.

nezbylo nic jiného než se s tím smířit. Mnohem obtížnější jednání ho čekalo se správcem uvedeného kostela, do jehož farnosti příští kaple patřila. Po špatných zkušenostech s Milíčovým Jeruzalémem bylo k této choulostivé otázce třeba přistupovat s nejvyšší obezřetností, zvláště když i v tomto případě se dalo počítat s nevráživostí většiny pražských farářů. Kromě toho bylo třeba překonat nedůvěru ze strany podezřívavé konzistoře a koneckonců i krále Václava, jehož dekret proti beghardům způsobil milíčovcům z okruhu Matěje z Janova řadu potíží. Za těchto okolností kramář Kříž prozíravě ustoupil poněkud do pozadí a ožehavé jednání na úradech zneprátených hlav církve a státu přenechal Hanušovi z Mühlheimu, jehož se mu podařilo pro vlastní záměr získat.

Mnohé nasvědčuje, že vlivný člen královské rady Hanuš z Mühlheimu († 1405) převážně plnil úlohu Křížova prostředníka. S reformními kruhy české Prahy měl tento nobilitovaný potomek německé patricijské rodiny z Vratislavi málo společného. Většinou se zabýval říšskými záležitostmi, později byl Václavovým hejtmánem ve Vratislavi a v Budyšíně. V Praze se častěji vyskytoval až od roku 1391, kdy se stal vlastníkem pardubického zboží. Jeho sblížení s českým prostředím jistě napomohl sňatek s Annou, sestrou či dcerou Viléma Zajíce z Házmburka, spíše však přišel s Křížem do styku prostřednictvím vzájemných obchodních a finančních operací. Nápadná je zejména skutečnost, že se Hanuš omezil pouze na počáteční fundaci a že již v zakládací listině kaple pověřil výběrem vhodných nástupců prvního správce tři české mistry Karlovy koleje a úřadujícího staroměstského purkmistra. Nelze dokonce vyloučit možnost, že částku vloženou do prvotní nadace mu s patřičným nádavkem za prokázanou službu uhradili v pozadí stojící mecenáši. Ustanovení o společné pokladně pod třemi zámky pamatovalo totiž na řádnou správu peněžitých darů i almužen, bez nichž nebylo možné stavbu a údržbu kaple financovat. Naznačené okolnosti zvyšují zásluhy Křížovy skupiny, aniž však vrhají stín na muže, jenž výrazně napomohl ušlechtilé věci. Svým postavením u dvora zajistil fundaci královu podporu a současně i záštitu vůči opozičním proudům v konzistoři a v pražském duchovenstvu.⁷⁵

Skutečně také všechny akce proběhly ráz na ráz bez očekávaných průtahů. Farář Ondřej z kostela sv. Filipa a Jakuba písemně vyjádřil své uspokojení s peněžitým odškodněním 10. dubna 1391, takže 22. května mohl generální vikář Jan z Pomuku Křížovi potvrdit dar pozemku pro příští kapli. O dva dny později Hanuš z Mühlheimu vydal zakládací listinu pro kapli Mláďátek, řeč. Betlém, kterou 27. června potvrdil arcibiskup Jan z Jenštejna. Hanušem navrženého správce dosud neexistující kaple v osobě kněze Jana Protivy z Nové Vsi uvedený generální vikář ustanovil 5. července a tři dny nato Hanuš dal souhlas kramářovi Křížovi ke zřízení druhého oltáře s příslušnou nadací pro kazatele. V září téhož roku král Václav potvrdil dvěma listinami fundaci kaple a její důchody, takže stavba kaple

75) O Hanušovi z Mühlheimu a kramářovi Křížovi Svatoš 1979, s. 48–50, avšak bez přihlídnutí k údajům u Bartoše 1947, s. 466 a Hlaváčka 1970, s. 466. Hanuš z Mühlheimu se v pozdějších aktech vždy jen mihne, byl však v Betlémské kapli pochován. O jeho náhrobku zde Ryba 1951a, s. 5.

mohla nerušeně pokračovat. Po třech letech, 25. října 1394, byla prostá, avšak rozlehlá kaple (798 m²) zhruba pro tři tisíce posluchačů slavnostně vysvěcena.⁷⁶

Budova nepravidelného zkoseného půdorysu se třemi vchody a dvanácti okny dostala rovný trámový strop, který uprostřed podpíraly dva dřevěné sloupy. Přístup na hranatou kazatelnu byl schodištěm z mázhausu přilehlého domu kazatelů, který byl dokončen spolu s kaplí účelovou přestavbou Křížovy sladovny. V přízemí domu byla sakristie, v prvním patře pak obydlí pro správce. Kramář Kříž, jenž až do konce svého života († asi 1412) rozmnožoval betlémské nadace, měl v kapli vlastní oratoř, propojenou s jeho sousedním domem. Krátce před smrtí Kříž rozdělil svůj velký dům v dnešní Husově ulici na dva objekty, z nichž jeden věnoval koleji chudých žáků při Betlémské kapli, na kterou různí dárci přispívali již od konce 14. století. Nápisové pokrývající volné stěny kaple přibýly až v době Husova a Jakoubkova působení, jinak zde žádné plastické či obrazové doplňky s největší pravděpodobností původně nebyly.⁷⁷

Z návodu Milíčových a Matějových žáků dal Hanuš z Mühlheimu nové kapli název Betlém, a to ve smyslu „dům chleba“, aby se v něm obecný lid mohl sytit slovem božím. Správce kaple měl za povinnost dvě česká kázání každého dne, který církev slaví, ale v adventu a postu jen ráno o takovém čase, aby nadměrně nezdržoval lid od účasti na bohoslužbách v jeho farnostech. Křížova skupina si nejspíše vyhlédla za prvního správce mistra Jana Štěknu († 1407), jenž si získal značný věhlas svou výmluvností a mravním patosem. Štěkna svědčil při dohodách Hanuše z Mühlheimu s farářem Ondřejem 10. dubna 1391, a protože později na kapli pamatoval knižními dary a zůstával v úzkých stycích s kramářem Křížem, stále ještě převládá domněnka, že byl v Betlému ustanoven za druhého kazatele.⁷⁸ S tím však jsou v rozporu některé málo známé skutečnosti.

Kříž předně již roku 1391 jmenoval svým oltářníkem kněze Matěje z Tučap, avšak generální vikář Mikuláš Puchník potvrdil fundaci oltáře sv. Markéty až

76) Takřka všechny dokumenty vztahující se k Betlémské kapli shromáždil Teige *Základy II*, s. 795–866, a proto na jednotlivé písemnosti budu odkazovat jen výjimečně. Podle pozdějšího Husova svědectví (viz Palacký *Doc.*, s. 169, č. 2) základní kámen vlastnoručně položil sám arcibiskup Jenštejn. Kapli však vysvětil jeho sufragán Václav Nikopolský. K tomu Bartoš 1923, s. 19, pozn. 12, který upozornil na některé nesrovnalosti.

77) Zevrubná monografie o Betlémské kapli jeví se již delší dobu naléhavou potřebou. Stavební vývoj a rekonstrukci kaple s domem kazatelů a kolejí zachytil bez odkazů na starší literaturu Kubiček 1960. O darech pro kapli a kolejí zvanou později Nazaret Novotný 1919, s. 95–96, některé dodatky u Bartoše 1923, s. 20–21, pozn. 15. Nápisné texty na stěnách určil a vydal Ryba 1949a, 1951 a 1952. K údajné obrazové výzdobě srov. protichůdné pojetí u Bartoše 1951b, s. 121–127, 1964, s. 129–142 a Vlka 1961, s. 151–169, dále viz Bartlová 2011. K patrovým domům kramáře Kříže Musílek 2015, s. 97–98.

78) Za druhého, tj. Křížova, kazatele považuje Jana Štěknu většina literatury, srov. zejména Novotný 1919, s. 160–162 a dále s. 89–90, pozn. 3, který drobnými omyly nesrovnalosti ještě zvýšil. Pochybnosti o Štěknoově kazatelském místě v Betlému vyslovil Nejedlý 1954-II, s. 161n. (první vydání knihy pochází z roku 1907), jenž ho jinak považuje za pravého kazatele Milíčovy školy. Ještě více výhrady posílil Bartoš 1923, s. 19, pozn. 13, který usoudil, že konzistor Štěknu neuznala. Později Bartoš 1949c, s. 6–13 rozebral jeho postilu *Carcer anime. Život, působení a literární pozůstalost Jana Štěkny* podrobně zachytila Siemiątkowska 1965, s. 34–75. Podle ní Štěkna sice v Betlému kázal, avšak do Polska odešel pravděpodobně již roku 1395 (srov. s. 38–39).

8. ledna 1396. Do té doby Matěj nemohl v Betlému působit ani jako druhý kazatel. A jelikož kaple sama byla předána veřejnosti až na podzim 1394, Štěkna by v ní tak jako tak mohl kázat jen krátkou dobu, neboť již v následujícím roce nejspíše odešel do Polska.⁷⁹ Věci se měly asi tak, že původně navrhovaného Štěknu konzistoř odmítla, neboť se obávala jeho radikalismu a snad i nesnází plynoucích z jeho příslušnosti k cisterciáckému řádu. Proto také přiměla Hanuše z Mühlheimu, aby místo správce vyhradil světskému knězi, a za tento ústupek projevila souhlas s náhradní kandidaturou kněze Jana Protivy z Nové Vsi († 1430). Také Jan Protiva patřil k soudobým mravokárcům a snad by byl i mužem na pravém místě, kdyby se neohlížel po výnosnějším a méně namáhavém obročí. Po necelestých dvou letech z Betléma odešel a uchýtil se jako farář v Bystřici u Benešova. S kruhem betlémských mecenášů a kněží udržoval poměrně časté styky, stále více však dával najevo nechuť k reformním novotám. Když roku 1407 získal faru u sv. Klimenta na Poříčí, Protiva zcela odvrhl svou betlémskou minulost a osvědčil se jako udavač a odpůrce univerzitních Wyclifitů. Shodou okolností Wyclifovo učení dráždilo též Jana Štěknu, který posléze jako profesor krakovské univerzity polemicky vystoupil proti traktátu Stanislava ze Znojma.⁸⁰

O nástupci Jana Protivy poprvé rozhodovali čeští mistři Karlovy koleje, kteří ze svého středu vybrali mistra a bakaláře teologie Štěpána z Kolína († 1406). U konzistoře byl tento český vlastenec dobře zapsán. V roce 1393 se připojil ke kritikům svatokupeckých praktik tzv. milostivého léta, což bylo chápáno jako loajální projev vůči arcibiskupovi, a proto mu byl o dva roky později svěřen úkol synodálního kazatele. Mistr Štěpán byl nadějný a ctižádostivý učenec, jenž se snažil co nejdříve získat doktorát bohosloví. Hned následujícího roku po nástupu do Betléma byl zvolen rektorem univerzity, takže na úřad tamějšího správce a kazatele mu nezbývalo mnoho času. Toto obročí pravděpodobně bral jen jako vedlejší činnost a pilně si hledal významnější uplatnění. Faru ve Štítarech výhodně vyměnil a dalšími směnami se roku 1401 domohl boleslavského arcijáhensství. To již byl také jako čerstvý doktor teologie kanovníkem kapituly Všech svatých. Když 7. března 1402 z úřadu betlémského kazatele odstoupil pro neshody s novým farářem od sv. Filipa a Jakuba, nikdo asi jeho odchodu zvláště nelitoval. S mistrem Janem Husem, který ho o týden později vystřídal, si velice dobře rozuměl. Hus si mistra Štěpána vážil především jako svého učitele, učence a zastávce české věci. Na rozdíl od svého předchůdce však kazatelství v Betlému přijal jako životní poslání. Teprve od jeho nástupu se kaple stala podle záměru zakladatelů skutečným domem biblického „chleba“.⁸¹

79) Důležitý pramen, v němž se Matěj z Tučap roku 1391 sám označuje za oltářníka sv. Markéty v Betlému, objevil a otiskl Sokol 1923, s. 30–31. Neméně směrodatné je, že konzistoř fundaci tohoto oltáře potvrdila až v lednu 1396 (Borový LE IV, s. 430–431, č. 595). Dovětek na okraj: v dosavadní diskusi nikdo nezahlavil v potaz, že kaple mohla ke kázání sloužit až od podzimu 1394.

80) Křivolokou životní dráhu Jana Protivy vysledoval a část jeho dochovaných kázání prostudoval Krofta 1900a, s. 190–208, soupis děl s odkazy na literaturu u Spunara 1985, s. 304–308. O polemice doktora Jana Štěkny níže v následující kapitole.

81) M. Štěpánovi z Kolína věnoval monografii Odložilík 1924, který vysoko ocenil jeho kritiku mravů